

Elits rurals i xarxes mercantils al nord del País Valencià baixmedieval. El comerç i la manufactura de la llana a Vilafranca (1393-1412)*

Rural elites and commercial networks in northern valencian kingdom during the Middle Ages. Wool trade and manufacture in Vilafranca (1393-1412)

per Vicent Royo Pérez

RESUM:

Aquest article pretén definir el paper que juguen les elits rurals en el comerç de la llana i la integració del nord del País Valencià en els circuits de comerç internacional entre els segles XIV i XV. Tradicionalment, la historiografia havia defensat que l'especialització ramadera de les comarques dels Ports i el Maestrat i la seua participació en els circuits mercantils internacionals s'havia produït gràcies a la presència de mercaders italians. No obstant això, la ramaderia ovina està ben present al nord valencià des de la conquesta del segle XIII, i al llarg del segle XIV sorgeix a les comunitats rurals un substrat de prohoms que fan d'intermediaris amb els factors italians i controlen el comerç de la llana en l'àmbit local i comarcal. Així, doncs, la nostra intenció és perfilar l'actuació de les elits rurals en el mercat de la llana i el control que exerceixen en la indústria tèxtil en un àmbit netament rural com és Vilafranca, aldea del terme general de Morella, just en un moment d'apogeu econòmic arran de la presència dels mercaders italians.

ABSTRACT:

This article tries to pinpoint the role played by the rural elites of the North of the kingdom of Valencia in the wool trade and the integration of the area within the circuits of international trade between the fourteenth and the fifteenth centuries. It has always been argued that the sheep-raising specialization of the regions of Els Ports and El Maestrat and their integration in the international commercial circuits had been the result of the presence of Italian merchants. Yet, sheep were present in the Valencian North from the time of the conquest in the thirteenth century and in the course of the fourteenth there arose in the rural communities of the area a well-off peasant elite who acted as intermediaries with the Italian factors and controlled the wool trade at the local and regional level. Our aim is, thus, to outline the performance of these rural elites on the wool market and the control they exercised over the textile industry in a rural area such as Vilafranca, a village in the region of Morella, at a time of economic prosperity linked to the presence of Italian merchants.

* El present article és un extracte del treball d'investigació que du per títol *Estratègies econòmiques i reproducció social del camperolat valencià. Les elits rurals de Vilafranca al tombant del segle XIV*, realitzat per obtenir el Diploma d'Estudis Avançats, presentat al Departament d'Història Medieval de la Universitat de València el juliol de 2009 i valorat amb la màxima qualificació pels membres del tribunal.

PARAULES CLAU:

Elits rurals, especialització ramadera, mercat de la llana, Vilafranca, els Ports de Morella, País Valencià.

KEY WORDS:

Rural elites, livestock specialization, wool market, Vilafranca, els Ports de Morella, kingdom of Valencia.

Introducció

Tradicionalment, la historiografia ha defensat que al llarg de la segona meitat del segle XIV i les primeres dècades del XV els Ports i el Maestrat coneixen una intensa especialització ramadera que s'orienta a la comercialització de la llana cap als grans centres manufacturadors de la Mediterrània occidental, cas de València, Barcelona i, sobretot, les ciutats del nord d'Itàlia arran de l'activitat dels mercaders estrangers.¹ Això no obstant, altres estudis més recents han posat de manifest que l'auge de la ramaderia al nord valencià es desenvolupa tot just després de la conquesta del segle XIII. De la mateixa manera, també han reivindicat el sorgiment d'un sector de mercaders locals que esdevenen grans propietaris de ramat, comercialitzen la llana en direcció als grans centres urbans, fan d'intermediaris amb els factors italians i propicien el desenvolupament d'una indústria tèxtil destinada a la producció de draps de mitjana qualitat que satisfà les demandes del marc estrictament comarcal.²

En efecte, la ramaderia ovina assoleix una gran importància als Ports i el Maestrat i la presència de ramats d'ovelles, cabres i moltons als corrals propers als llocs

1. Vegeu els estudis ja clàssics d'E. LEVI, «I fiorentini nel Maestrazgo al tramonto de Medio Evo», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (endavant, *BSCC*) X, 1929, 17-29; i «Pittori e mercanti in terra de pastori», *BSCC* XIII, 1932, 39-48; F. MELIS, *Aspetti della vita economica medievale*, Siena, Monte dei Paschi di Siena, 1962; i «La lana della Spagna mediterranea e de la Barberia occidentale nei secoli XIV-XV», *Mercaderes italianos en España, siglos XIV-XV*, Sevilla, Universitat de Sevilla, 1976, 143-156; M. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa al segle XV*, Barcelona, Curial, 1976; i P. MAINONI, *Mercanti lombardi tra Barcellona e Valenza nel basso Medioevo*, Bolonya, Cappelli, 1982; a més del treball de M. MILLÁN, «Contacto mercantil de Morella y sus aldeas con el mercader toscano Francesco di Marco Datini, de Prato (1393-1410)», *Ier. Congrès d'Història del País Valencià*, València, 1981, II, 639-664.

2. Una introducció a aquesta temàtica en E. GUINOT, «La ramaderia al Maestrat Medieval: entre l'expansió i la crisi», *Estudis Castellonencs* 5, 1992-1993, 255-274. Es tracta d'una tesi que hem defès en el *paper* presentat al *XVth World Economic History Congress* celebrat a Utrecht (Països Baixos), 3-7 d'agost de 2009, juntament amb F. APARISI i I. MARTÍNEZ ARAQUE sota el títol *Valencian economy during the later Middle Ages*.

i al llarg dels termes locals esdevé un tret característic dels pobles del nord valencià des dels anys trenta i quaranta del dos-cents, malgrat l'estructural manca d'integració en l'agricultura medieval.³ De fet, un dels trets que caracteritza la petita explotació domèstica és el paper que juga la ramaderia ovina en les seues estratègies econòmiques, convertint-se en el mitjà de vida de moltes famílies mitjanes i humils. Tot i això, el major nombre de cabanes està en mans d'un reduït grup de paraires, mercaders i camperols benestants que accentuen l'especialització ramadera de les seues empreses arran de l'augment de la demanda de llana tant des del mercat nacional com, sobretot, internacional.⁴

A partir de la intensificació de la presència de mercaders italians a la recerca de llana a les comarques dels Ports i el Maestrat en les dues últimes dècades del tres-cents, al capdavant de les comunitats es consolida un grup de prohoms que converteix la ramaderia i el comerç de la llana en la seua principal font d'ingressos. La presència de mercaders estrangers i la introducció de la zona septentrional del país en els circuits comercials internacionals no solament beneficia l'elit burgesa i mercantil de les dues viles, Morella i Sant Mateu, sinó que l'empenta econòmica del capital estranger es deixa sentir també en la zona rural circumdant.⁵ Així, doncs, a les viles i als llocs d'ambdues comarques es genera un fort dinamisme econòmic i social que afavoreix el sorgiment d'un substrat de grans propietaris de ramat i mercaders que se situen al capdavant dels afers econòmics locals i comarcals.⁶

3. F. GARCIA-OLIVER, *Terra de feudals. El País Valencià en la tardor de l'Edat Mitjana*, València, Edicions Alfons el Magnànim, IVEI, 1991, 108.

4. Es tracta d'un cas força semblant al descrit per a l'Empordà durant les primeres dècades del segle XIV, on l'especialització ramadera esdevé la base de les estratègies econòmiques de tots els estrats de la pagesia. Una anàlisi d'aquest cas en X. SOLDEVILA, «La ramaderia ovina i el comerç de la llana a Torroella de Montgrí (1290-1340)», *Estudis d'Història Agrària* 14, 2000-2001, 63-90. Contràriament, és un model diferent al conegut per a altres zones de Catalunya i Castella, on la ramaderia ovina assoleix una determinada importància gràcies a l'empenta senyorial i sense tenir en compte l'oposició dels camperols. Alguns exemples per al cas català en J. SANTACANA, *El monasterio de Poblet (1151-1181)*, Barcelona, CSIC, 1974, especialment 140-148; i J. PAPELL, «L'economia ramadera del monestir de Santes Creus a finals del segle XII», *Historia et Documenta* I, 1994, 41-55. Per al cas castellà, vegeu els estudis de R. PASTOR, «Ganadería y precios: Consideraciones sobre la economía de León y Castilla (siglos XI-XIII)», *Cuadernos de Historia de España* 35/36, 1962, 37-55; i «La lana en Castilla y León antes de la organización de la mesta», *La lana como materia prima: I fenomeni della sua produzione e circolazione nei secoli XIII-XVII. Atti della «Prima Settimana di Studio» (18-24 aprile 1969)*, Florència, 1974, 253-269.

5. Una visió més acurada de la introducció del regne de València en els circuits mercantils internacionals en els distints treballs recollits al dossier «La Mediterrània i la idea d'Europa», *Revista d'Història Medieval* 6, 1995; i, en menor mesura, «Ciudades y elites urbanas en el Mediterráneo medieval», *Revista d'Història Medieval* 11, 2000.

6. Com, per exemple, els Santjoan de Catí i els Cardona de Vallibona. C. RABASSA, «Comerc mediterrani i mercaderies locals. Una perspectiva des de les comarques septentrionals valencianes (segle XV)», *Europa: historia, imagen y mito*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2008, 177-204. Una caracterització general de les elits rurals en A. FURIÓ, «Las elites rurales en la Europa medieval y moderna. Una aproximación de conjunto», *El lugar del campesino. En torno a la*

En el nostre cas, el camp d'observació elegit per copsar la incidència de l'especialització ramadera en les petites explotacions pageses, la participació de les elits rurals en el comerç de la llana i el desenvolupament de la indústria tèxtil ha estat la comunitat rural de Vilafranca.⁷ Des de 1303 Vilafranca forma part de la comunitat d'aldees de Morella, una estructura territorial i política organitzada al voltant de la vila, on la comunitat rural ocupa una posició secundària.⁸ Ja al tombant del segle XIV, el lloc té uns 130 focs i se situa al bell mig d'una xarxa de petits centres rurals amb una demografia semblant, localitzats en un radi inferior als 30 km de distància i repartits per la batlia de Cantavella, en el regne d'Aragó, el terme general de Morella i el Maestrat (mapa 1). Encara que sota la influència que exerceix la vila de Morella, s'articula una intensa mobilitat de mercaderies, diners i persones entre tots aquests centres menors que possibilita el desenvolupament d'un mercat comarcal. En aquest escenari, Vilafranca esdevé un lloc que concentra els intercanvis de béns agraris i manufacturats, de la mateixa manera que actua com un centre des d'on es redistribueixen capitals i excedents agropecuaris vers les comunitats rurals més petites i, fins i tot, les dues viles que encapçalen la xarxa comercial regional, Morella i Sant Mateu. És aquest paper de nus del mercat comarcal l'element que ofereix als membres benestants del lloc un determinat espai d'actuació per dur a terme els seus negocis i eixamplar la seua influència a altres pobles propers.⁹

obra de Reyna Pastor, València, PUV / CSIC, 2007, 391-421. L'estudi d'un cas particular en F. APARISI, *L'ascens d'unes elits rurals. L'horta de Gandia a la tardor medieval*, treball d'investigació inèdit, Universitat de València, 2008.

7. I açò ha estat possible gràcies a la conservació d'una extensa sèrie de protocols notariais a l'Arxiu Històric Notarial de Morella (endavant, AHNM), on hi ha registres de notaris que treballaren a Vilafranca, la Mata i Vallibona des dels anys vint del segle XIV fins ben entrat el segle XVI. Tot i això, la documentació comença a ser més nombrosa just en el trànsit del segle XIV al XV, coincidint amb la major presència de mercaders italians al nord valencià a la recerca de llana i, per tant, amb la intensificació dels intercanvis als dos centres urbans, Morella i Sant Mateu, i a tot l'espai rural circumdant.

8. En aquesta estructura, els magistrats de Morella determinen les pautes polítiques, econòmiques i socials que regeixen no solament la vila i els altres pobles del seu terme particular, sinó també a la comunitat d'aldees que componen el terme general, és a dir, Forcall, Olocau, Portell, Cincorres, Castellfort, Catí i Vallibona, a més de Vilafranca. La composició dels termes particular i general de Morella en C. RABASSA, *Conjuntura econòmica i desenvolupament comercial als Ports de Morella segles XIV i XV*, tesi doctoral inèdita, Universitat de València, 1996; i la incorporació de Vilafranca en A. MONFORT, *Historia de la real villa de Vilafranca del Cid*, edició a cura de Josep Monferrer, Ajuntament de Vilafranca, 1999.

9. Una anàlisi més detallada de la jerarquia establerta a la comarca dels Ports i la situació de Vilafranca en V. ROYO, *Estratègies econòmiques i reproducció social del camperolat valencià. Les elits rurals de Vilafranca al tombant del segle XIV*, treball d'investigació inèdit, Universitat de València, 2009, 27-46.

MAPA 1
Els Ports, el Maestrat i el Baix Aragó

Gràcies a aquest dinamisme, el volum d'informació a l'abast permet reconstruir els negocis d'un bon nombre de veïns quasi en el seu dia a dia, així que l'estudi s'ha hagut d'emmarcar entre dues dates concretes. D'una banda, l'any 1393, el de la instal·lació del notari Antoni Esquerdo a Vilafranca, marca l'inici de l'anàlisi.¹⁰ De l'altra, la fi de la guerra civil que enfronta la vila de Morella i les aldees del seu terme general durant l'Interregne esdevé l'altra fita que permet acotar la cronologia. La derrota de les aldees el 1412 s'uneix al progressiu abandonament dels mercaders italians de bona part dels negocis al nord valencià i açò determina un canvi profund en les estratègies dels prohoms de la comarca dels Ports.¹¹ Així, doncs, l'escenari de Vilafranca al tombant del segle XIV permet copsar la incidència de l'especialització ramadera i el comerç de la llana en les estratè-

10. S'ha elegit aquest notari perquè a partir de la seua instal·lació conserva una sèrie de protocols que, amb només unes poques interrupcions, s'allarga almenys fins 1428. A més, per la seua taula passen bona part dels prohoms per deixar constància dels seus actes i el mateix notari sovint fa d'escrivà del justícia, recollint documents que haurien de conservar-se en els llibres propis d'aquest oficial.

11. El desenvolupament del conflicte bèl·lic en J. MIRALLES, «Guerra civil en terres de Morella a la mort del rei Martí (1411-1412)», *BSCC* XLVII, 1971, 77-86.

gies econòmiques de les elits rurals en un moment d'apogeu econòmic, amb fortes possibilitats d'ascens i promoció social en un àmbit netament rural.

L'especialització ramadera

Des dels anys immediatament posteriors al procés de conquesta i colonització i recollint segurament una tradició anterior de caràcter secular, l'activitat ramadera assoleix una progressiva importància a la comarca dels Ports a causa de les característiques pròpies del territori i molt possiblement de la influència exercida pels senyors i els colons procedents de la frontera aragonesa i catalana.¹² Així, doncs, l'especialització ramadera es concreta amb la concessió el 1242 a Morella i les seues aldees de les deveses de Vallivana, Salvassòria, Gibalcolla, la vall de Vallibona i na Monreal, amb la creació del Lligallo de Morella el 1271 i amb la concessió de llibertat de pastures per a tots els seus habitants arreu de tot el regne de València el 1273.¹³ Amb el pas dels anys, la mobilitat de cabanes del Baix Aragó, els Ports i el Maestrat s'intensifica a través de les mallades i els assagadors que estructuren el territori i, per tal d'afavorir la circulació, el 1320 Jaume II concedeix a tots els veïns del terme general de Morella la llibertat de pastures en el terme de Cantavella i viceversa.¹⁴ D'altra banda, la fira celebrada durant tot el mes de setembre a la vila de Morella des de 1256 contribueix a dinamitzar la mobilitat dels ramats just en el moment del trànsit de les pastures d'estiu a les d'hivern, mentre que la que se celebra al mes de juny des de 1312 esdevé un punt de trobada de merca-

12. D'una banda, som al davant d'un territori muntanyenc, amb ben pocs indrets aptes per al cultiu i abundants zones de pastura, aspectes que estan a la base de la tradicional especialització ramadera de la zona. Una caracterització del paisatge agrari de muntanya en C. RABASSA, «Estructura agrària de Culla», *BSCC* LXXXI, 2005, II, 485-521; i també V. ROYO, «Un paisatge agrari de muntanya. Horts, terres i masos a Culla en 1431», *Territori i Societat V. Història, Arqueologia, Documentació*, en premsa. De l'altra, la ramaderia ovina juga un paper cabdal en les estratègies econòmiques de bona part dels actors socials de la Catalunya Nova i el Baix Aragó. Vegeu una caracterització d'ambdós territoris en A. VIRGILI, *Ad detrimentum Yspanie. La conquesta de Tur-tusa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*, València, UAB / PUV, 2001; i en C. LALIENA, *Sistema social, estructura agraria y organización del poder en el Bajo Aragón en la Edad Media (siglos XII-XV)*, Terol, Instituto de Estudios Turolenses, 1987.

13. Vilafranca s'incorpora el 1303 al terme general de la vila Morella i, per tant, al gaudiment d'aquests emprius. El Lligallo és una institució ramadera que s'encarrega de gestionar i regular totes les qüestions relacionades amb el pas i l'estada dels ramats en els termes dels seus membres, els quals disposen de llibertat de pastures per a les seues cabanes en cadascun dels termes locals. M. MILLÁN, «Notas para la historia del Lligallo de Morella», *BSCC* VIII, 1927, 175-185. La concessió de les deveses en J. SEGURA, *Morella y sus aldeas*, Morella, 1868, I, 197. La llibertat de pastures per tot el regne de València en M. BETÍ, «Las cruces gemelas de San Mateo y Linares de Mora», *BSCC* VIII, 1927, 1-17, 49-65 i 97-109.

14. Amb l'única condició de pagar l'herbatge corresponent a cada lloc. MONFORT, *Historia de la real...*, 264.

ders procedents dels diversos centres manufacturadors de la Mediterrània occidental a la recerca de llana.¹⁵

La matèria primera dels Ports i el Maestrat comença a ser exportada a València i Barcelona els primers anys del segle XIV, encara que no serà fins la segona meitat d'aquesta centúria quan l'ocupació ramadera siga més intensiva, atraient també als mercaders italians. En efecte, s'articula un mercat regional de circulació de ramats i llana que integra l'espessa malla de petites comunitats rurals dels Ports, el Maestrat i el Baix Aragó, i que està encapçalat per les dues viles més importants, Morella i Sant Mateu.¹⁶ Finalment, sobre aquesta xarxa s'instal·len i actuen les companyies toscanes, genoveses i llobardes, capaces de teixir vincles i lligams comercials que integren el mercat comarcal en els circuits mercantils internacionals.¹⁷

S'origina, doncs, una important especialització ramadera al nord valencià que determina profundament el caràcter de la petita explotació familiar. La pràctica pecuària s'estén a molts pagesos que detenen la possessió alodial o emfitèutica d'un mas i que pretenen millorar el consum de carn, llet i formatge del grup familiar, així com abastir-se de llana per elaborar els seus propis draps.¹⁸ De la mateixa manera, sorgeixen altres empreses domèstiques que converteixen la ramaderia ovina en la base de la seua subsistència, ja que combinen un patrimoni territorial més aviat modest amb la possessió de nombroses raberes que deuen fer pasturar en el bovalar i les altres terres comunals. És el cas de Pere Miró, un camperol que en el moment de la seua mort només posseeix dues cases i un tros de terra. Això no obstant, l'agost de 1394 el tutor de la seua filla reconeix que «vingueren per sort a part de la dita pubilla en la partició que's fahie dels béns comuns entre la dita pubilla e na Estefania, mare sua, ... cabrons,

15. Així, doncs, a les ordinacions de l'art de la draperia de Barcelona de 1308, vigents fins 1387, s'estableix que la llana de Sant Mateu —on es pot englobar la matèria primera procedent del Maestrat i també els Ports de Morella— s'ha de reservar per als draps de major qualitat, juntament amb l'anglesa. M. RIU, «Aportación a la organización gremial de la industria textil catalana en el siglo XIV», *VII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, 1964, II, 547-559, especialment 556.

16. Una síntesi d'aquest procés secular en J. SÁNCHEZ ADELL, «La ganadería medieval castellonense» i C. RABASSA, «El comercio de la lana», *Historia de Castellón*, València, Levante de Castellón, 1992, 241-245 i 246-249, respectivament.

17. Sobre els mecanismes de connexió entre els distints estrats mercantils, vegeu les reflexions fetes per M. AYMARD, «Autoconsommation et marchés: Chayanov, Labrousse ou Le Roy Ladurie?», *Annales ESC* 38, 1983, 1.394-1.399; i també per J. TORRAS, «Ciutat i camp», *Manuscrits: Revista d'història moderna* 15, 1997, 247-256.

18. Per exemple, el ferrer Joan Ivanyes incorpora a un patrimoni format per diversos camps de cereal, algunes vinyes i un safraner alguns caps de bestiar llaner que el 1395 compra al sabater Pere Descamps i a Domingo Beltran per 95 sous, 6 diners, mentre que el 1409 el saig Domingo Alberic compra alguns caps a Guillem Centelles per 70 sous, animals que a ben segur farà pasturar mentre exerceix les tasques pròpies del guardianatge. AHNM, núm. 71, 6 de juliol de 1395; i núm. 87, 29 de desembre de 1409. D'ara endavant presentaré les paraules sous i diners de manera abreviada, per exemple: 95 s., 6 d.

XXXVI cabeces entre chichs e grans», altres «cinquanta-huyt cabeces de cabres entre chiques e grans» i quaranta-tres cabrons més que el difunt tenia a mitges amb Pere Salvador. Un any després, el germà de Pere, Domingo Miró, reconeix deure a la seua vídua Estefania 166 s., 8 d. que resten a pagar encara d'un ramat de cabres que li ha comprat i el mateix dia la vídua es desfà de la resta de la ramera i ven a un altre veí de Vilafranca un bon nombre de caps de bestiar llaner per 205 s., 4 d.¹⁹ Finalment, el 1396 Domingo Miró reconeix deure al tutor de la seua neboda altres 50 s. per una cabana d'ovelles que pertanyia a la pubilla, a més de tenir en comanda quatre cabres i un cabrit fins que la jove siga col·locada en matrimoni.²⁰ Tot plegat, la riquesa de l'empresa domèstica que havia encapçalat Pere Miró rau en la possessió de més de dos-cents trenta caps de bestiar, més que no en el seu patrimoni agrari.²¹

A banda d'aquests petits propietaris, els carnisseros també reuneixen importants cabanes per tenir abastida la taula del lloc.²² Tots ells, de Vilafranca o de les comunitats veïnes, sovint aprofiten les almonedes fetes al lloc per proveir de carn, sobretot de cabra i moltó, les seues instal·lacions.²³ Els carnisseros, tanmateix, han de tenir constantment abastida la taula del lloc i per això recorren amb freqüència a ramaders professionals del mateix lloc o d'altres propers per proveir-se del bestiar necessari. L'octubre de 1409 el nouvingut Miquel Casals tanca dues operacions amb Antoni Cabestany i Antoni Centelles que li permeten engagar la seua activitat a Vilafranca. El dia 20 d'aquest mes compra a Centelles juntament amb el seu pare, el notari de Vistabella Pere Casals, un ramat d'ovelles per 2.531 s., 6 d.

19. Seguint els preus mitjans del ramat durant aquests anys (quadre 1), el ramat de cabres que comprà Domingo Miró tindria al voltant de 30-50 caps, mentre que la cabana d'ovelles venuda el 1395 seria d'uns 40-50 caps.

20. AHNM, núm. 68, 18 d'agost de 1394; núm. 71, 29 d'agost de 1395; i núm. 73, 28 d'abril de 1396.

21. Una especialització ramadera que també practica el germà de Pere, l'esmentat Domingo Miró, ja que el 2 de setembre de 1400 adquireix «huytanta cabeces entre mascles e femelles, e chiques e grans de cabriu» en l'almoneda feta pel tutor de la seua neboda per 323 s., 6 d. Després de la seua mort, el 1403, el tutor dels seus quatre fills ven un total de trenta-set cabres, dos «bochs», quinze segalls i «dos primals de cabriu de rebuig» per 269 s., a més d'altres «trenta-e-set caps de cabrons» que «tenie lo dit defunt a mig guany d'en Johan Vivesques». AHNM, núm. 78, 6 de setembre de 1403.

22. El 1394 el carnisser Garcia Ortí arrecera al seu mas almenys un centenar d'ovelles, al voltant de cinquanta moltons i altres cinquanta corders, a més d'un parell de bous. AHNM, núm. 68, 7 de setembre de 1394.

23. El mateix Garcia Ortí aprofita les vendes fetes pel tutor del pubill del difunt Miquel Gil per comprar sis primals mascles per 42 s. i també l'almoneda realitzada pel tutor dels pubills de Domingo Miró per adquirir set segalls i dos primals per 45 s. AHNM, núm. 71, 19 de setembre de 1395; i núm. 78, 6 de setembre de 1403. Per la seua banda, el carnisser de Castellfort Miquel Ferrer acudeix a Vilafranca el 1394 per comprar al tutor de la pubilla de Pere Miró «X cabrons, los VII a for de XII sous, VI diners, e los tres a for de X sous per cabeça, que fan en summa: CXVII sous, VI diners». AHNM, núm. 68, 18 d'agost de 1394.

—format per uns cinc-cents caps—, i uns dies després reconeix deure altres 380 s. a Cabestany *pretio armenti* —al voltant de 75 caps.²⁴

Com s'ha dit, aquests carnissers s'abasteixen fonamentalment dels ramats que els proporcionen un petit grup de ramaders locals i forasters que controlen bona part de les transaccions i la possessió de bestiar menut. Els prohoms troben en la ramaderia una font d'inversió de capital enormement rendible en una zona amb una forta demanda de llana.²⁵ Són titulars d'extensos patrimonis agraris, bastits fonamentalment sobre els masos, unitats d'explotació compactes que integren camps destinats al cultiu dels cereals, a la vinya i alguns horts, a més d'una important dotació d'animals de treball i de corral que completen el conjunt de la tinença. Els conreus asseguren l'abastiment alimentari de la família i la ramaderia garanteix el bestiar necessari per al treball i el transport, però sembla que les terres de cultiu ocupen un espai relativament reduït dins de la hisenda, destinada més bé a arrearcar voluminosos ramats d'ovelles i cabres en les extenses zones de bosc, garriga i pastures que la componen.²⁶ Sens dubte, els rics esdevenen grans propietaris de ramat que fan pasturar les riberes en les seues grans heretats. El millor exemple el constitueixen els germans Pere i Pasqual Colom, titulars d'una explotació agrícola integrada per un mas, tres trossos de terra i dos safraners, que combinen amb la propietat d'una ramera formada per uns 1.300 caps de bestiar oví.

Altre dels grans ramaders de la comunitat és Antoni Centelles, fill del ric mercader Berenguer Centelles, que participa activament en la mobilitat de grans riberes d'ovelles i cabres.²⁷ Ara bé, allò que més interessa Centelles no és el ramat, sinó l'obtenció de llana per satisfer la demanda de matèria primera de la incipient indústria local i, sobretot, per vendre-la als factors italians i comercialitzar-la a Morella. El 1400 ven un ramat de 90 ovelles a Antoni Coll per 210 s., 8 d., i ja el 1409 realitza dues vendes més, una a Pasqual Adalil per 545 s. i altra a Miquel Casals per 2.531 s., 6 d.²⁸ I en tots tres contractes, després de la venda de la ramera Cente-

24. AHNM, núm. 86, 20 i 27 d'octubre de 1409. Fins i tot els carnissers locals s'associen per aconseguir els animals que necessiten, operació que duen a terme el mateix Miquel Casals i Simó Ortí, fill de Garcia, el setembre de 1410, quan compren un ramat integrat per uns 90 caps de bestiar al veí d'Ares Garcia Barraxina per 470 s. AHNM, núm. 87, 23 de setembre de 1410.

25. La ramaderia ovina també juga un paper cabdal en les estratègies dels pagesos benestants de la ruralia de Mallorca. Vegeu G. JOVER, «Endeutament, desigualtat econòmica i desposseïció pagesa. El cas de la parròquia de Petra, 1443-1524 (Mallorca)», *Recerques* 33, 1996, 9-32; i A. MAS, «Petits senyors i grans pagesos. Diferenciació i confliclicitat social a la ruralia de Mallorca (1229-1350)», *El feudalisme, comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català, València*, PUV, 2003, 465-502.

26. Una visió més detallada dels patrimonis dels notables locals de Vilafranca i el paper que juga els masos en ROYO, *Estratègies econòmiques...*, 58-86.

27. Per exemple, el desembre de 1405 cedeix a Domingo Vasselga un reconeixement de deute de 617 s. que ha de rebre de Domingo Mas per pagar-li un ramat d'ovelles —format almenys per 120 caps— que li havia comprat anteriorment. AHNM, núm. 83, 28 de desembre de 1405.

28. AHNM, núm. 75, 16 de maig de 1400; i núm. 86, 2 de juliol i 20 d'octubre de 1409. Si apliquem el preu mitjà de 5 s. per cap, aquests dos últims ramats venuts per Centelles assolirien els 600 caps.

lles tanca un acord amb els compradors perquè li venguen de manera anticipada la llana que produiran els respectius ramats.

A banda del manteniment de les cabanes en les pròpies explotacions agropecuàries, la preferència d'aquests grans propietaris de ramat pels sistemes de gestió indirecta del seu patrimoni —mitjançant l'emfiteusi i els arrendaments a curt termini— fa que sovint opten per cedir les raberes «a mitges» a altres camperols que se'n fan càrrec juntament amb la resta de l'explotació.²⁹ Així, el mercader Berenguer Centelles té cedit «a mitges» un ramat d'ovelles a Guillem Tamús, emfiteuta d'un mas i un tros de terra que està sota domini directe del mateix Centelles, contracte que renova el 1405 el seu fill Antoni, quan cedeix «a mitges» al dit Tamús un ramat de 150 ovelles i 2 cabres durant un termini de cinc anys.³⁰ De la mateixa manera, el 1406 el jurisperit Nicolau Sorita, gendre de Berenguer, arrenda un mas durant sis anys a Francesc Calbó amb les condicions, entre altres, de tenir «a mig guany» tot el ramat llaner que ell voldrà, criar dues dotzenes de cavalls anualment i respectar-li el dret de prelació si vol vendre l'herba dels prats, a més de satisfer anualment un cens de vuit cafissos de forment.³¹ Es tracta d'uns contractes en els quals el terratinent aporta el capital, la terra i el bestiar, a més de cobrar una renda fixa, mentre que l'arrendatari aporta el seu treball i assumeix bona part dels riscos de l'empresa, ja que ha de pagar els censos tant si l'anyada ha estat bona com dolenta.³²

Els prohoms també cedeixen les raberes «a mitges» a altres camperols que poden garantir l'èxit del negoci i que se'n fan càrrec en les seues pròpies terres. El mateix Berenguer Centelles el 1394 lliura «a mig guany» un ramat de 100 ovelles i 4 cabres a un veí de Benassal durant un termini de cinc anys, mentre que, finalitzat aquest contracte, el 1400 el mercader vilafranquí deixa en mans de Guillem Centelles una cabana de 190 caps entre ovelles i cabres per quatre anys, a més de prestar-li 80 s. i dos cafissos i tres faneques de forment.³³ De la mateixa manera, les mitgeries serveixen per tenir raberes col·locades en diver-

29. Es tracta d'una estratègia que també utilitzen els pagesos benestants de la ruralia de Mallorca. M. DEYÀ i G. JOVER, «L'evolució socioeconòmica de les Balears a la baixa Edat Mitjana», *Història de les Illes Balears*, Barcelona, Edicions 62, 2004, II, 174-178.

30. AHNM, núm. 76, 9 d'agost de 1401; i núm. 80, 1 de desembre de 1405. Deu anys abans, el 1395, Antoni havia establert un altre contracte de mitgeria d'una rabera de 50 ovelles amb Joan Gil per cinc anys. AHNM, núm. 71, 23 de novembre de 1395.

31. AHNM, núm. 82, 19 de maig de 1406. Una anàlisi més detallada de les restriccions que imposen els arrendadors en les cessions a curt termini i les mesures que prenen per reservar faratges per al seu bestiar en J. M. CRUSELLES, «Producción y autoconsumo en contratos agrarios de la huerta de Valencia (siglos XIV y XV)», *Actes del I Col·loqui de l'Alimentació a la Corona d'Aragó. Edat Mitjana*, Lleida, 1995, II, 61-78.

32. Pràctiques semblants a les que posa en pràctica l'aristocràcia mallorquina a la segona meitat del segle XV. G. JOVER, «La crisi tardomedieval i el desenvolupament d'una ramaderia senyorial. Mallorca, segles XIV-XVI», *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics V*, 1994, 81-99.

33. Que Guillem es compromet a tornar en un termini de 10 dies. AHNM, núm. 69, 31 d'octubre de 1394; i núm. 75, 15 d'octubre de 1400.

sos pobles, diversificant les inversions i els riscos, tant des de l'àmbit urbà —la vila de Morella— com del mateix medi rural —pobles amb una grandària semblant o inferior a Vilafranca. És el cas del morellà Jaume Morató, el qual cedeix «a mig guany» a Pere Tamús, veí de Vilafranca, un ramat de 59 ovelles el mateix dia que l'ha comprat a Morella.³⁴ D'altra banda, el veí de les Useres Garcia Saragossà tanca el 1394 amb Simó Ortí un contracte de mitgeria amb un ramat de 40 ovelles i un mardà durant quatre anys, mentre abans ja n'havia cedit *ad medias* un altre al dit Pere Tamús, contracte que finalitza el 1396.³⁵ Per últim, el vilafranquí Francesc Boix el 1397 signa una parceria amb un veí de Benassal perquè tinga una rabera de 80 ovelles, 20 cabres, 2 mardans, 2 vaques i les seus cries durant cinc anys, fent-li, a més, un préstec de 100 s. que haurà de tornar en aquest termini.³⁶

Establerts fonamentalment entre els mesos d'octubre i desembre, a través d'aquests contractes d'«exarquia», com els mateixos documents els anomenen, els propietaris es desentenen del manteniment de la rabera i trauen profit a un bestiar excedentari per al qual no hi ha pastures en les terres pròpies.³⁷ Així mateix, responsabilitzen als mitgers en les despeses d'alimentació i en la cria del ramat, malgrat que solen compartir el pagament de les rendes eclesiàstiques, el delme i la primícia. En contrapartida, anualment es reparteixen la llana, els formatges i els anyells, i al final del contracte es divideixen a parts iguals els caps de bestiar, reservant-se el propietari del ramat l'obtenció de tots els mascles adults.³⁸ Aleshores el ramader cobreix la meitat d'un risc aleatori i s'assegura

34. AHNM, núm. 69, 29 de març de 1394.

35. AHNM, núm. 69, 30 d'agost de 1394; i núm. 73, 28 de febrer de 1396. La circulació de les raberes entre Vilafranca i les Useres és freqüent, ja que és una de les vies transhumants que uneix la comarca dels Ports amb la Plana de Castelló, a la recerca de pastures d'hivern. Així, el 1333 uns veïns de Vilafranca arrenden a un camperol de les Useres la seua devesa per fer hivernar els seus ramats a canvi del pagament de 1.000 s. i de lliurar-li la meitat del delme. RABASSA, *Conjuntura econòmica...*, 292. Vegeu les connexions entre els Ports i la Plana a través de la transhumància en J. SÁNCHEZ ADELL, «Aportaciones a la historia de la ganadería medieval en las comarcas del norte castellanense (Ports de Morella, Benifaçà y Maestrazgo de Montesa)», *BSCC* LXXI, 1995, 445-487.

36. El mitger també s'ha de fer càrrec de les despeses en herba, *sale, oleo et aliis necessitatibus* del ramat. Això no obstant, el contracte és cancel·lat per ambdós el 1399. AHNM, núm. 74, 29 de juliol de 1397.

37. En efecte, a Vilafranca, el 58% dels contractes de mitgeria amb ramat s'estableixen entre els mesos d'octubre i desembre, diferenciant-se, així, d'altres zones de tradició ramadera com el Comtat, on la majoria d'aquest tipus d'acords s'estableixen entre els mesos de desembre i febrer. J. A. LLIBRER, *Los orígenes de la industria de la lana en la Baja Edad Media. El Comtat en el siglo XV*, València, Consell Valencià de Cultura, 2007, 126. A més, com s'ha dit, els contractes prenen la forma de les mitgeries practicades més al sud en les cessions de terres amb camperols musulmans, anomenades «exarquia». Vegeu les característiques d'aquesta forma de gestió indirecta de la terra en J. TORRÓ, *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, València, PUV, 2006, 185-195.

38. Ramat que al poc de temps es venia per a carnatge. DEYÀ i JOVER, «L'evolució socioeconòmica...», 176.

l'augment de la inversió inicial, convertint-se aquest tipus de contractes en un dels mitjans més idonis d'obtenció de beneficis en un termini no massa llarg.³⁹ Guanyats que els prohoms complementen amb els préstecs que fan als mitgers, ja que, juntament amb les cabanes, també solen acordar operacions creditícies en el mateix moment de cessió dels ramats. Aconsegueixen, així, diversificar les seues inversions i eixamplar encara més la seua xarxa de creditors per tot l'àmbit local i comarcal.⁴⁰

L'obtenció de llana és al darrere d'aquestes operacions protagonitzades pels notables locals. Fet i fet, bona part dels ramats cedits «a mig guany» en els setze contractes de mitgeria documentats estan formats per raberes d'ovelles i alguns borregos, juntament amb cabres, mardans i primals.⁴¹ Ara bé, amb la cessió d'aquests ramats els mitgers s'assorteixen de diversos productes alimentaris, matèria primera i adobs per a la terra, garantint-se, a més, la recepció d'un mínim de nombre de caps de bestiar cada any i al final del contracte que els permet mantenir certa iniciativa en l'activitat ramadera al marge dels grans propietaris. És el cas de Guillem Centelles, el qual el 1395 rep un ramat de 59 ovelles de mans de Jaume Morató que ha de mantenir al llarg de quatre anys, mentre que, finalitzat aquest termini, el 1400 en rep un altre de 190 caps de Berenguer Centelles, també per un termini de quatre anys. Aconsegueix, així, un bon grapat de caps de bestiar que completa amb l'adquisició de diverses raberes més.⁴² El mateix fa Pere Tamús quan el 1394 el morellà Domingo Allepús li cedeix «a mitges» una rabera de 86 ovelles i 10 cabres per quatre anys, mentre que el 1396 resol un altre contracte de mitgeria amb un veí de les Useres, establert alguns anys abans. Amb aquestes dues operacions s'assorteix d'un ramat propi que li permet tancar tres operacions de venda amb un veí de Vistabella i altre de Benassal, diversificant, així, els ingressos de l'empresa domèstica.⁴³

39. El 58% dels contractes estipulen una durada que oscil·la entre els quatre i els sis anys, mentre que la resta pacten que la societat finalitzarà després d'un acord mutu de les parts. Aquesta mena de parceria referida al ramat és semblant als contractes de *soccida* documentats al nord d'Itàlia al segle XIII. Vegeu G. PECORELLA, *Contratti di allevamento del bestiame della regione piacentina nel XIII secolo*, Milà, 1975.

40. Només cal recordar els casos de Berenguer Centelles i Francesc Boix, esmentats més amunt. Notes 31 i 34

41. En total, hi ha set contractes de mitgeria amb cabanes formades només per ovelles i altres dos de borregos, mentre que en altres cinc cessions les raberes es componen majoritàriament d'ovelles i algunes cabres, i solament hi ha tres contractes formalitzats amb ramats de cabrons.

42. AHNM, núm. 71, 6 d'octubre de 1395; i núm. 75, 15 d'octubre de 1400. El 1394 Centelles compra un ramat de 80 borregues per 467 s., 6 d. El 1406 reconeix deure a la vídua de Jaume Morató 54 s. *pretio bestiaris* i ja el 1409 compra algunes ovelles i algunes cabres per 117 s. AHNM, núm. 69, 15 de novembre de 1394; núm. 82, 10 d'octubre de 1406; i núm. 86, 14 d'octubre de 1409.

43. Les mitgeries en AHNM, núm. 69, 29 de març de 1394; i núm. 73, 28 de febrer de 1396. El 1401 Pere Tamús ven un ramat al veí primer del Boi i després de Vistabella Nadal Fontbona per 335 s., i aquest mateix any i el 1406 ven al veí de Benassal Bernat Clergue altre dues raberes

A través d'aquestes operacions, els prohoms esmercen grans capitals en el mercat local i comarcal i fan circular les cabanes dins del mateix poble i d'uns pobles a altres, segons les exigències de la demanda i les possibilitats d'abastiment. D'aquesta manera, veïns com els abans esmentats Pere i Domingo Miró, Antoni Florenç i Guillem Centelles participen activament en la compravenda de ramats i contribueixen a proveir la demanda local de bestiar menut i matèries primeres.⁴⁴ Per part seua, les operacions dutes a terme per Pere Colom, Pere Tamús i Antoni Cabestany converteixen Vilafranca en un centre comarcal de redistribució de bestiar menut, ja que ramaders de Benassal, Vistabella, el Boi —llogaret de Vistabella—, Catí, Castellfort, la Cuba i Xiva de Morella s'apleguen al lloc per adquirir raberes que després s'enduen als seus llocs d'origen.⁴⁵ Els ramats de Vilafranca circulen, fins i tot, cap a la Plana de Castelló i Morvedre, ja que el 1395 el vilafranquí Antoni Bonet tanca a Borriana la venda d'una rabera de 144 ovelles per 1.152 s. amb un veí de Nules i altre de Morvedre.⁴⁶

Aquestes cabanes provenen del mateix àmbit comarcal, ja que els ramaders de Vilafranca s'abasteixen de grans ramats procedents de les comarques veïnes del Baix Aragó, sobretot entre els mesos de setembre i novembre —el 49 % de les transaccions es tanquen en aquestes dates—, just en el moment del trànsit dels ramats cap a les zones més planes abans que l'hivern es faça més dur.⁴⁷ De la mateixa manera, els ramaders de Vilafranca també concerten

d'ovelles per 337 s. i 667 s., respectivament. AHNM, núm. 76, 24 d'agost de 1401; i núm. 82, 22 de maig de 1406.

44. El 1394 Florenç ven una rabera de 80 borregues a Guillem Centelles per 467 s., 6 d., i ja el 1397 ven alguns caps de ramat llaner a Domingo Ubac per 168 s., mentre que el mateix any Pasqual Colom reconeix deure-li 46 s. per un ramat d'ovelles i també altres 600 s. per un tros de terra situat a les Canyades que tots dos compraren a Pere Brusca, segurament amb la finalitat de péixer els seus voluminosos ramats. AHNM, núm. 69, 15 de novembre de 1394; i núm. 74, 12 de març i 23 de novembre de 1397. Vegeu les transaccions protagonitzades per Guillem Centelles en nota 37.

45. Per exemple, el veí de Vistabella Nadal Fontbona el 1401 reconeix deure 188 s. a Berenguer Centelles per una rabera que ha comprat amb Antoni Rovira, veí del Boi, mentre que el 1405 reconeix deure altres 279 s. a Antoni Cabestany *pretio bestiaris*. AHNM, núm. 76, 11 d'octubre 1401; i núm. 81, 24 de maig de 1405. Així mateix, el 1396 Domingo Vilaplana, veí de la Cuba i habitant del Portell, reconeix deure 1.020 s. a Pere Colom per una rabera de cabres. AHNM, núm. 73, 5 d'abril de 1396.

46. AHNM, núm. 71, 4 d'octubre de 1395.

47. Una pràctica i una estacionalitat vigent fins els nostres temps, segons una font oral que encara avui en dia recorre cada any el camí que uneix Mosquerola amb Cervera del Maestrat amb el seu ramat d'ovelles, borregos i mardans. J. M. DEL RIO, *Un viaje transhumante. Cervera, Mosqueruela, una cañada centenaria*, Benicarló, Publicacions del Centre d'Estudis del Maestrat, 2004. Sobre les rutes transhumants que uneixen el Baix Aragó amb el Maestrat hi ha també l'estudi tradicional de BETÍ, «Las cruces gemelas...», 1-17, 49-65 i 97-109. La transhumància, fins i tot, connecta aquestes comarques valencianes amb les terres occitanes. Vegeu E. LE ROY LADURIE, *Montaillou, aldea occitana, de 1294 a 1324*, Madrid, Taurus, 1981, especialment el capítol V.

operacions amb veïns de Morella i altres pobles propers.⁴⁸ Habitualment, les raberes solen ser d'uns 50-60 caps, ja que el 63 % de les compravendes se situen per sota dels 300 s. Tanmateix, hi ha moltes altres que deuen acostar-se als 100 caps i, fins i tot, algunes de 150-200 caps, ateses les quatre operacions que se situen entre els 1.020 i els 1.152 s. i les altres dues que assoleixen els 2.531 s., 6 d. i els 5.760 s., respectivament.⁴⁹ Tot plegat, entre 1393 i 1410 es posen en circulació al voltant de 4.800 caps, amb un predomini clar del bestiar llaner, ja que el 61 % de les transaccions són amb raberes d'ovelles, corders, borregos i mardans.⁵⁰ L'altre 39 % de les compravendes són de ramats de cabres i alguns cabrons i segalls, animals preuats per la seua carn, la llet, el formatge i, sobretot, el cuir.

Mentre que el preu mitjà de les ovelles oscil·la entre els 4 i els 5 s. per cap —malgrat que hi ha dos casos que s'assoleixen els 8 s. i els 10 s., 10 d.—, el de les cabres adquireix un valor situat entre els 3 s. i els 5 s., 3 d. per cap. Els mascles adults són més cars, ja que els moltons tenen un cost de 10 s. per cap i el dels cabrons es manté entre els 8 s. i els 12 s. i mig, mentre que els borregos assoleixen un valor que oscil·la entre els 4 s. i mig i els 5 s. i mig. Per últim, els cadells, sobretot de les ovelles, tenen un preu semblant al de les femelles adultes, ja que pels corders es paguen 5 s., 4 d. per animal i pels segalls quantitats que oscil·len entre els 3 s. i mig i els 5 s., 3 d., amb l'excepció dels primals, els quals quasi assoleixen el valor d'un mascle adult, pagant-se entre 7 i 8 s.⁵¹

48. El juny de 1408 Pasqual Adalil reconeix deure 1.088 s. al morellà Guillem Montserrat «*ex pretio centum octuaginta octo corders*», mentre que el 1394 Valèria, vídua de Pere Colom, el seu fill Pere, la seua nora Llúcia i el sabater Pere Descamps, sogre del jove Pere i consogre de Valèria, compren un gran ramat d'ovelles al veí d'Albocàsser Pere Forner per 5.760 s., integrat per uns 1.150 animals si apliquem el preu mitjà de 5 s. per cap. Les dues operacions en AHNM, núm. 69, 29 de juny de 1394; i núm. 85, 8 de juny de 1408.

49. Concretament, hi ha una transacció de 1.020 s., altra de 1.080 s. —en la qual el ramat consta de 188 corders—, altra de 1.120 s. —amb 160 caps entre ovelles, cabres i moltons— i altra de 1.152 s. —amb 144 ovelles—, a més de les dues de 2.531 s., 6 d. i 5.760 s. ja esmentades. Així mateix, hi ha una transacció taxada en 315 s. en la qual el ramat el formen 140 borregos, i altra de 634 s., 6 d. amb una rabera de 141 ovelles.

50. Es tracta, això, sí, d'una xifra aproximada. A través de les compravendes es posen en circulació 1.271 caps, mentre que hem pogut comptabilitzar a partir de les mitgeries altres 1.012 caps que fan un total de 2.283. La resta fins completar els 4.800 esmentats l'hem obtingut d'aplicar el for més comú de cada tipus de bestiar a les transaccions documentades que no especifiquen el nombre de caps concrets. Cal tenir en compte, a més, totes les transaccions contractades davant dels altres sis notaris que treballen a Vilafranca al llarg d'aquests anys. Així, doncs, l'ocupació ramadera segurament seria sensiblement superior a la que José Antonio Llibrer documenta per a Cocentaina entre 1470 i 1474, amb una cabana ramadera de 3.400 caps. Vegeu d'aquest autor *Los orígenes de...*, 120.

51. Una estructura de preus semblant, encara que lleugerament inferior, a la del bestiar menut d'altres zones del país, com la Ribera del Xúquer, el Comtat i la Safor al llarg del segle XV, ja que a Alzira el 1415 el cost d'una ovella és de 7 s., mentre que a Cocentaina i la Valldigna als anys setanta les ovelles i les cabres tenen un preu mitjà de 7-8 s., els moltons de 12 s. i els corders de 4 s. —és l'única excepció. Vegeu F. GARCIA-OLIVER, *El monestir i la mesquita. Societat i*

QUADRE 1
Preus del bestiar

<i>Animal</i>	<i>Any</i>	<i>Mes</i>	<i>Preu per cap (s./d.)</i>
Primals	1394	juny	8 s.
	1395	setembre	7 s.
	1403	setembre	5 s./3 d.
Corders	1394	juny	5 s.
		octubre	5 s./4 d.
	1408	juny	5 s./4 d.
Ovelles	1394	juny	5 s.
	1395	gener	8 s.
		agost	10 s./10 d.
	1396	abril	4 s./6 d.
		abril	6 s.
Borregos	1401	octubre	4 s.
	1394	novembre	5 s./6 d.
	1402	setembre	4 s./6 d.
Moltons	1394	juny	10 s.
Segalls	1403	setembre	3 s.
		setembre	5 s./3 d.
Cabres	1400	setembre	4 s./6 d.
		setembre	3 s.
	1403	setembre	5 s./3 d.
		setembre	3 s./6 d.
	1404	agost	5 s.
Cabrons	1400	setembre	12 s./6 d.
		setembre	10 s.
	1403	setembre	3 s./6 d.
	setembre	8 s.	

economia agrària a la Valldigna (segles XIII-XVI), tesi doctoral inèdita, Universitat de València, 1986, II, 549-550; LLIBER, *Los orígenes de...*, 121; i I. MARTÍNEZ ARAQUE, *En els orígens de la indústria rural. Artesanat i manufactura a Alzira i la Ribera (segles XIII-XV)*, treball d'investigació inèdit, Universitat de València, 2008, 78.

Amb tot açò, la ramaderia esdevé la base principal de la riquesa de la gran majoria de les famílies vilafranquines al tombant del segle XIV. Fa la impressió que el terme de Vilafranca està ple de nombroses raberes d'ovelles i cabres que pasturen en les terres comunals del Bovalar, la Palometa, la Serra Negra, la Devesa —l'actual Pla de Baix— i la Serra de Marca, a més de les zones boscoses dels masos i moltes altres deveses particulars. Sembla també que totes les llars arreceben un bon nombre de caps de bestiar menut en els corrals propis o comunals, des dels pagesos més pobres fins als veïns més rics, però els grans ramats estan en mans dels membres de l'elit local, mercaders, notaris, paraires i llauradors benestants que esdevenen autèntics ramaders comerciants. Titulars d'extensos patrimonis agraris, els prohoms inverteixen de manera periòdica grans capitals en la renovació i l'adquisició de raberes d'ovelles i cabres que fan pasturar en les seues pròpies heretats i que cedeixen a altres pagesos especialitzats en la cura del bestiar. Gràcies a la ramaderia transhumant, els notables locals dinamitzen una xarxa d'intercanvis de cabanes, productes agraris i diners que s'estén pel Baix Aragó, els Ports i el Maestrat, així com també a la Plana i Morvedre, i que els permet diversificar les seues inversions i eixamplar els seus negocis. A més, la possessió de grans ramats possibilita els prohoms introduir-se en la comercialització dels derivats pecuaris, carn, formatges, cuir i, especialment, la llana, la vertadera font de riquesa de les elits rurals.⁵²

El comerç de la llana

Com s'ha dit, els notables locals esdevenen grans propietaris de ramat i, així, aconseguen reunir cada any un bon nombre d'aroves de llana que comercialitzen en direcció als grans centres urbans, gràcies a la xarxa de contactes que han estat capaços d'establir amb els mercaders de Morella i Sant Mateu i els altres estrangers. En efecte, els majors processos de comercialització de la matèria primera i de producció manufacturera es concentren fonamentalment a Morella i Sant Mateu, viles que s'abasteixen dels centres menors de l'espai rural circumdant a través dels negocis de mercaders, notaris, paraires i camperols benestants. Aquests inversors urbans compren la llana directament als propietaris del ramat després de realitzar les primeres fases del seu tractament i posteriorment la venen als factors italians, instal·lats a les dues viles per fer una selecció més acurada de la qualitat de les fibres adquirides i, sobretot, reduir els costos de les operacions amb la supressió d'una fase d'intermediació.⁵³

52. Resulta molt il·lustrativa una de les lleixes testamentàries del mercader de Catí Joan Espígol, el qual, segons paraules de Joan Puig, en el seu testament «donà 12.000 sous als pastors que li ajudaren a fer-se ric en lo negoci de la llana». Vegeu d'aquest autor «El mercader de Catí, Joan Spígol», *BSCC* XXIX, 1953, 354-371, especialment 365.

53. Abans dels últims decennis del tres-cents l'estratègia de les companyies italianes era sensiblement diferent, ja que factors de les distintes societats contractaven les compres de llana en les

Es tracta d'un procés que els prohoms dels pobles repeteixen en els centres rurals menors, venent directament la llana als mercaders estrangers i proporcionant-la també a distints artesans per controlar totes les fases del procés productiu, fins i tot la venda final del producte, amb l'objectiu de cobrir la demanda local de draps de baixa i mitjana qualitat.

Aquest és el cas de Vilafranca, on operen alguns membres de l'elit local, dels pobles dels voltants i també de Morella amb la finalitat d'aconseguir la llana que després participa en el comerç internacional i que nodreix la incipient manufactura local. Entre els mercaders morellans Pere Brusca i Jaume Morató, el pare de Mirambell Guillem Salvador i el seu fill del mateix nom, i els vilafranquins Berenguer Centelles, el seu fill Antoni i el notari Jaume Roig controlen el 72% de les compravendes de llana documentades en el període analitzat.⁵⁴ De tota manera, les seues estratègies i el volum de negoci que assoleixen difereixen d'uns casos a altres, segons la situació socioprofessional i la conjuntura econòmica particular. Per la seua banda, el notari Jaume Roig realitza grans inversions en moments puntuals arran de la disponibilitat de capital líquid que destina a una activitat fortament especulativa. Entre el 22 i el 25 de juliol de 1400 signa amb tres veïns de l'Esglesiola i altres dos d'Ares la compra anticipada de 48 arroves de llana, lliurant-los en total 538 s. en concepte de fiança. Quasi un any després, entre el 25 i el 27 de juny de 1401, el notari cancel·la els contractes i reconeix haver rebut tota la llana, que segurament prompte col·locarà en mans d'un factor italià.⁵⁵

De manera semblant, encara que amb una capacitat de negoci molt major, opera el mercader morellà Pere Brusca entre el 10 i el 14 de juliol de 1409, quan compra de manera anticipada un total de 166 arroves de llana a dotze veïns de l'Esglesiola i els deixa com a fiança 2.457 s. Un negoci que amplia l'any següent amb l'adquisició de bestreta de 120 arroves més procedents del ramat del carnis-

fires celebrades anualment en els centres ramaders, cas de Morella i Sant Mateu —a més de Terol i Montalbà, al regne d'Aragó, i Conca, a Castella—, a banda de les possibles intermediacions d'altres mercaders catalans i valencians, per després enviar les partides de llana cap a la seu de la filial a Barcelona, València o Mallorca i des d'ací finalment cap a la Toscana, el Vèneto o la Llombardia. Però açò canvia al tombant del segle XIV, quan delegats de les companyies s'instal·len als mateixos llocs de producció per suprimir aquesta fase d'intermediació i abaratir costos. Una anàlisi més detallada de tot aquest procés en G. NIGRO, «Gli operatori economici italiani in Catalogna fra il XIV e il XV secolo. Il caso del pratese Tuccio di Gennaio», *Prato. Storia e Arte* 64, 1984, 30-36.

54. Hi ha un total de seixanta-dues compravendes de llana entre 1393 i 1410, en tretze de les quals Pere Brusca apareix com a comprador, Guillem Salvador intervé en altres onze, Antoni Centelles en realitza nou, Jaume Roig cinc més, i Jaume Morató i Berenguer Centelles tres cadascun. Tot plegat, protagonitzen quaranta-quatre de les seixanta-dues compres anticipades de llana documentades. En la resta intervenen altres setze veïns de Vilafranca i dels llocs propers que només realitzen una o dues operacions.

55. AHNM, núm. 75, 22 i 25 de juliol de 1400.

ser Miquel Casals i el seu pare Pere, deixant-los 1.980 s. de fermança.⁵⁶ Després de vendre als mercaders italians l'anterior partida de llana, Brusca disposa d'un capital líquid força elevat, que inverteix de nou en l'adquisició d'un bon nombre d'aroves de llana que li permetrà tancar un altre acord ben profitós amb els italians, assolint, així, un volum de negoci que a poc a poc el situa al capdavant dels afers econòmics comarcals.⁵⁷

El mateix fan altres agents que desenvolupen una activitat més constant i esdevenen els autèntics promotors del mercat local de la llana. És el cas d'Antoni Centelles, menor, el qual participa anualment en una o dues operacions —amb l'única excepció de 1405— fins completar les nou adquisicions documentades.⁵⁸ Encara que tanca quatre acords per percebre 6, 7, 20 i 35 aroves, respectivament, Centelles sol pactar amb els propietaris dels ramats l'adquisició de tota la llana produïda per unes rabetes que oscil·len entre els 90 i els 250 caps, quan no és ell mateix qui els ven el ramat i també els compra de manera anticipada la llana que produirà.⁵⁹ Amb tot, ha invertit almenys 1.845 s. en aquest tipus d'operacions, sense oblidar que és un dels principals propietaris de ramat de la comunitat —de manera directa o en mitgeria—, aspecte que li permet comercialitzar també la llana de les seues pròpies rabetes i reforçar, així, la seua preeminència econòmica. Es tracta d'una posició de privilegi que hereta del seu pare, el ric mercader Berenguer Centelles, que també participa en l'adquisició de llana.⁶⁰ En efecte, l'acció d'aquests prohoms no s'ha d'entendre de manera aïllada, sinó que tots i cadascun dels membres del llinatge participen en els distints sectors del negoci ramader amb la finalitat d'exemplar cada vegada més les inversions i les xarxes clientelars per tot l'espai comarcal. Aconsegueixen, així, ordinar vies de promoció i ascens social per als integrants de la família amb la introducció en el món mercantil.

56. Aquesta última transacció palesa la intervenció d'aquests agents locals com a intermediaris amb els comerciants estrangers, ja que en una de les clàusules Miquel i Pere Casals exigeixen a Pere Brusca que en el moment de taxar el preu de la llana siga valorada *«ad pretium quare communiter tunc valebit in dicto loco et ad pretium quod vos ipsam vendetis mercatori integritet et sine aliqua diminutione»*. AHNM, núm. 87, 23 d'octubre de 1410. Les adquisicions de 1409 en AHNM, núm. 86, 10 i 14 de juliol de 1409.

57. Un bon exemple del volum de negoci que poden assolir aquests prohoms és el de Ramon de Santjoan, mercader de Catí que el 1446 ven als factors llombards i venecians un total de 6.286 aroves, 14 lliures de llana —després de concentrar la producció de més de 60.000 caps de bestiar— per un preu de 117.333 s., 4 d. RABASSA, «Comerç mediterrani i mercaderies...», 188.

58. S'ha de dir, però, que no disposem del protocol de 1399, mentre que només s'han conservat els notals de 1398 i 1403, i no era gens habitual consignar les vendes anticipades de llana a aquest tipus de registres notariaus.

59. Només cal recordar les tres vendes fetes a Antoni Coll, Pasqual Adalil i Miquel Casals per 210 s., 8 d., 545 s. i 2.531 s. i mig, respectivament, amb un nombre de caps que segurament se situaria al voltant dels 700 si apliquem el preu mitjà esmentat abans. Vegeu nota 24.

60. El 1393 Berenguer compra la llana d'un ramat de 250 ovelles a un veí de l'Esglesiola i l'any següent fa el mateix amb una rabera de 120 caps d'un veí de Benassal i altra de 100 ovelles d'un veí de Tronchón. AHNM, núm. 68, 2 d'octubre de 1393; i núm. 69, 31 d'octubre i 4 de novembre de 1394.

En aquest cas, el llinatge dels Centelles és el millor exemple. Als anys setanta i vuitanta del segle XIV Berenguer Centelles, major, fa fortuna arran dels primers contactes amb els italians. La seua embranzida la recull el seu fill major, també anomenat Berenguer, que a les fonts apareix ja com un *mercator* i que esdevé una de les principals fortunes de tota la comarca dels Ports al tombant del segle XIV.⁶¹ El dit Berenguer té dos fills barons que aconseguen promocionar de manera immillorable. D'una banda, el menut, Antoni, pren les regnes de l'empresa domèstica i progressivament s'immisceix en el mercat de la llana, del crèdit i el comerç de productes agraris, això sí, sempre sota l'ombra i la direcció del seu pare. De l'altra, el primogènit, també dit Berenguer, cursa els estudis de notari a València i s'estableix a la vila de Morvedre per exercir el seu ofici. Aquest és, doncs, l'exemple més il·lustratiu de l'ascens des de les pràctiques ramaderes fins el món del comerç i el notariat, tot ordit dins l'entramat familiar.⁶²

Un cas força semblant al d'Antoni Centelles és el del pare de Mirambell Guillem Salvador, menor. Malgrat ser foraster, el seu pare havia iniciat ja la seua activitat a Vilafranca el 1395, quan comprà de manera anticipada tota la llana que havia de produir un ramat de 180 ovelles de Domingo Mas i altre de 100 caps del benassalenc Domingo Sala.⁶³ A més, durant aquests anys Guillem Salvador, major, esdevé un dels principals factors de distribució de llana a la menuda, no sols a Vilafranca, sinó també a altres centres de l'espai rural immediat, contribuint a engegar la incipient indústria tèxtil local. Després de la seua mort el 1402, el seu fill continua amb els seus negocis, però ara especialitzant-se en l'adquisició de grans partides de llana i la seua distribució vers la vila de Morella. El jove inicia la seua activitat el mateix 1402, assolint un major dinamisme entre 1405 i 1406, quan efectua cinc adquisicions. En aquests anys, és a dir, entre 1402 i 1408, Guillem Salvador, menor, esdevé el membre més actiu en la captació de llana directament dels

61. Entre 1388 i 1404 Berenguer esmerça 29.680 s., 6 d. en censals i altres 985 s., 6 d. en préstecs a interès, que li proporcionen anualment quasi vint cafissos de forment —l'equivalent al consum anual de deu persones que, de vendre's al mercat local, superarien amb escreix el mig miler de sous—, mentre que percep també altres pensions pagades en moneda que assoleixen els 1.472 s., 4 d. Així mateix, entre 1401 i 1404 ven diverses partides de forment per un valor de 6.150 s., 9 d., és a dir, al voltant de 187 cafissos si apliquem el preu habitual de 33 s. per cafís. Un cafís equival a 199,2 litres. Tot plegat, Berenguer ordeix una xarxa de clients i negocis que s'estén per tot l'àmbit comarcal i, fins i tot, regional.

62. Una visió més detallada de la trajectòria dels Centelles en ROYO, *Estratègies econòmiques...*, 216-222. Sobre les diferents vies de promoció social al món rural medieval, G. PINTO, «Bourgeoisie de village et différenciations sociales dans les campagnes de l'Italia comunale (XIIIe-XVe siècle)», *Les Élités rurales dans l'Europe médiévale et moderne. Actes des XXVIIes Journées Internationales d'Histoire de l'Abbaye de Flaran*, Tolosa de Llenguadoc, Presses Universitaires du Mirail, 2007, 91-125.

63. Un bon testimoni de l'activitat duta a terme pel pare durant aquests anys és que el mateix dia que tanca el contracte amb Sala, és a dir, el 17 d'agost, efectua també una venda de certa quantitat de llana al mercader de Catí Bernat Figuerola per 224 s. AHNM, núm. 73, 1 i 15 d'agost de 1395.

propietaris de ramat, ja que efectua nou compres anticipades i, a més, les partides que adquireix superen anualment les 25 arroves.⁶⁴

El jove Salvador, com ja féu anys enrere el seu pare en relació a la distribució de petites partides de llana, ha estat capaç de teixir una xarxa d'aprovisionament de matèria primera que connecta diversos centres productors, concretament Vilafranca, Benassal i Portell. A banda de les cinc operacions que tanca a Vilafranca, Salvador contracta ací mateix altres quatre transaccions amb tres veïns de Portell i altres dues amb dos veïns més de Benassal, establint, fins i tot, una mena de clientela en els dos primers llocs, ja que efectua dues adquisicions al vilafranquí Pasqual Colom i altres dues al veí de Portell Simó Just. Ara bé, res sabem de la destinació d'aquesta llana. Durant aquests anys no ven ni una arrova a Vilafranca, almenys davant Antoni Esquerdo, perquè segurament ha acordat la venda amb els factors de les companyies italianes o la distribueix entre els artesans del lloc o altres de Morella perquè la treballen.⁶⁵

El *modus operandi* de Guillem Salvador i dels altres compradors de grans partides de llana consisteix a tancar amb els propietaris del ramat la venda anticipada de tota la llana que produirà la rabera o bé pactar el lliurament d'un determinat nombre d'arroves, que segurament està en relació amb el nombre de caps de la cabana. El 70 % dels contractes es formalitzen entre els mesos de juliol i octubre, i en tots ells els propietaris del ramat es comprometen a lliurar la llana després de la primera *tunsio*, és a dir, una vegada han estat esquilades les ovelles i la llana ha estat tundida pels mateixos ramaders, allà pels darrers dies del mes de juny de l'any següent a la formalització del contracte.⁶⁶ A més, en el moment de formalització del contracte no s'estableix el preu final de l'operació, que s'acordarà quan la llana siga lliurada al

64. El 25 de juny de 1402 pacta amb Aparícia, la vídua del teixidor Joan de la Viuda, l'adquisició de 20 arroves i amb Pere Tallada la compra de tota la llana d'un ramat de 120 ovelles. El 1405 compra de manera anticipada 20 arroves a Bartomeu Colina i altres 9 a Simó Just, tots dos veïns de Portell, mentre que el 1406 pacta amb el mateix Simó Just el lliurament de 10 arroves, altres 15 amb el veí de Benassal Ramon Albalat i tota la llana de la rabera d'Aparici Fabregat, veí també de Portell. Només en 1407 i 1408 les adquisicions estan per sota de les 25 arroves, ja que Guillem Salvador compra a Pasqual Colom 5 i 6 arroves, respectivament. AHNM, núm. 77, 25 de juny de 1402; núm. 81, 21 de juny de 1405 i 27 d'agost de 1401; núm. 82, 5 i 10 de juliol de 1406; núm. 84, 17 d'octubre de 1407; i núm. 85, 9 de juliol de 1408.

65. Malgrat acordar les adquisicions en els mateixos llocs de producció, els últims estudis han posat de manifest que els mercaders locals sovint es desplacen a la ciutat de València, on resideixen els factors principals de les companyies italianes, per signar els contractes finals de compravenda de grans partides de llana, que després surten pel port de Peniscola en direcció a Itàlia. RABASSA, «Comerç mediterrani i mercaderies...» 177-204. Es tracta d'una estratègia que també ha estat detectada entre els mercaders genovesos instal·lats al regne de Granada al segle XV. En aquest cas, els comerciants italians situen la seua activitat als principals ports granadins i des d'ací ordeixen amb els agents locals una trama de circulació de productes com el sucre, la seda i els fruits secs, que després introdueixen a les rutes de comerç internacional. A. FÁBREGAS, «La integració del reino nazarí de Granada en el espacio comercial europeo (siglos XIII-XV)», *Investigaciones de Historia Económica* 6, 2006, 11-40, especialment 28-29.

66. Després també que els ramats hagen tornat de les zones de pastura d'hivern, situades a les terres més planes del Maestrat i la Plana de Castelló, cap a les d'estiu, camí que emprenen segurament a finals de maig, com encara es fa en l'actualitat.

comprador «*pretium seu valorem* que comunament los laners pagaran als pastors», i segurament estarà en relació a la seua qualitat.⁶⁷ Només en alguns casos s'especifica el seu preu de venda, que assoleix un cost mitjà de 15 s. per arrova, encara que oscil·la entre els 13 i els 19 s.⁶⁸

QUADRE 2
Preu de la llana

<i>Any</i>	<i>Animal</i>	<i>Preu per arrova (s./d.)</i>
1395, agost, 17	ovelles	17 s.
	anyells	12 s.
1400, juliol, 25	ovelles	13 s.
	moltons	10 s.
	ovelles	13 s.
	moltons	10 s.
1402, juny, 23	borregos	9 s./8 d.
	anyells	8 s.
1409, juliol, 2	ovelles	18 s.
1410, octubre, 23	ovelles	19 s.

Ara bé, el més habitual és pactar el nombre d'aroves de l'operació i, durant aquests anys, el 52% de les transaccions se situen entre les 8 i les 12 aroves, malgrat que les compravendes oscil·len des de les 5 fins les 120 aroves.⁶⁹ En relació amb aquestes quantitats, el comprador deixa una fiança en el moment de formalitzar la venda anticipada proporcional al nombre d'aroves pactades o al que s'estima que podrà produir el ramat, situant-se la majoria entre els 100 i els 150 s.⁷⁰ Unes xifres

67. Factors com la procedència del ramat, l'edat del bestiar, les condicions del pasturatge —si la ramera ha estat estabulada durant l'hivern o si ha realitzat la transhumància—, la part del cos de la que s'ha obtingut i el tractament que ha rebut just després de ser esquilada influeixen directament en el valor final de la llana.

68. Únicament hi ha cinc casos en què s'especifica el preu de venda per arrova de llana d'ovella (una arrova equival a 14,400 quilograms). Així mateix, la llana dels moltons es paga a 10 s. per arrova, mentre que la dels anyells té un valor que oscil·la entre els 8 i els 12 s. (vegeu quadre 2). Uns preus, d'altra banda, exactament iguals als que es paguen al Comtat en la segona meitat del segle XV. LLIBRER, *Los orígenes de...*, 126.

69. El nombre d'aroves de la transacció només apareix en trenta-dues operacions. Vegeu quadre 3. Es tracta d'una estructura de vendes sensiblement inferior a la d'altres comarques valencianes amb un pes ramader destacat, com és el Comtat, on les transaccions de llana assoleixen una mitjana de 35 aroves. LLIBRER, *Los orígenes de...*, 124.

70. Així, en la venda de 5 aroves la fiança és de 80 s., en les que comprenen entre 8 i 12 aroves solen ser de 100-150 s., en les de 20-22 aroves són de 220-330 s., en la de 25 aroves de

que, d'altra banda, estan en consonància amb el nombre de caps dels ramats dels que s'ha d'obtenir la llana, si pensem que una rabera de 41 ovelles produeix anualment 4 arroves de llana.⁷¹ D'aquesta manera, els ramats d'ovelles tenen una grandària que oscil·la dels 90 fins els 250 caps, encara que la majoria se situen entre els 100 i els 130 caps, produint, per tant, entre 9 i 12 arroves, xifres que coincideixen amb bona part del nombre d'arroves pactades als contractes documentats.⁷²

QUADRE 3
Nombre d'arroves per transacció

<i>Nombre d'arroves</i>	<i>Nombre d'operacions</i>
5	1
6	2
7	1
8	4
9	6
10	3
12	4
13	1
15	1
20	4
22	2
25	1
35	1
120	1
No especifica	29

395 s., en la de 35 arroves de 338 s. i en la de 120 arroves és de 1.980 s. En conseqüència, el fet de deixar una fermança per assegurar l'operació esdevé una acció habitual amb qualsevol comprador i no un acte de desconfiança cap als mercaders italians, com argumentà Federigo Melis en «La lana della...», 143-156. Es tracta ja d'una pràctica habitual a l'Empordà a les primeres dècades del segle XIV. SOLDEVILA, «La ramaderia ovina...», 79-80.

71. El 1400 Antoni Coll reconeix deure dues arroves a Guillem Salvador per la meitat de la llana produïda per una rabera de 41 ovelles que tenen tots dos «a mig guany». AHNM, núm. 75, 28 de març de 1400.

72. A més, els ramats tenen una grandària semblant als que hem descrit més amunt en el cas de les transaccions de ramats de bestiar menut. Ara bé, en realitat, només s'especifica el volum de la cabana en tretze de les operacions documentades, mentre que en la resta solament es diu el nombre d'arroves de la transacció. En els casos en què apareix el nombre de caps que componen el ramat, la distribució és la següent: un ramat de 90 caps, tres de 100 caps, un de 110 caps, dos de 120 caps i un de 130, 140, 150, 180, 200 i 250 caps, respectivament.

L'àmbit de procedència d'aquests ramats i, doncs, de la llana és estrictament comarcal i rarament va més enllà de l'espai quotidià dels pagesos. Amb tot, sembla que Vilafranca s'erigeix com un centre de mercat on es concentra i des d'on es distribueix la llana dels pobles del voltant, amb un pes demogràfic semblant, però amb una mobilitat econòmica lleugerament inferior. Fet i fet, només el 39% de les partides posades en circulació s'obtinran de raberes de ramaders de Vilafranca, mentre que un altre 53% prové de cabanes de Benassal, Ares, Portell i, especialment, l'Esglesiola.⁷³ La resta arriba d'altres centres de l'espai rural immediat amb un pes demogràfic i econòmic semblant al de Vilafranca, com ara Castellfort, Culla i, en menor mesura, Vistabella, i també d'altres centres un poc més llunyans, com Tronchón (mapa 1), a causa de la intensa mobilitat dels camperols i, sobretot, dels membres de les elits rurals, capaços de teixir una espessa xarxa de contactes per tota la comarca que els proporciona informació de les millors ofertes i dels negocis més profitosos.

D'altra banda, els venedors de la llana coincideixen amb els propietaris de ramat analitzats més amunt, com Pere Tamús, Guillem Centelles, Pasqual Adalil, Antoni Cabestany i els carnisers Garcia Ortí i Miquel Casals, encara que la seua intervenció es redueix a només una o, a tot estirar, dues vendes. El mateix ocorre amb la llarga nòmina de ramaders forasters que s'apleguen a Vilafranca per vendre la llana de les seues raberes, malgrat que la seua presència és majoritària en relació als venedors locals.⁷⁴ No obstant el baix grau de participació, aquests ramaders procedents del sector mitjà de la comunitat obtenen uns substanciosos ingressos que els permeten especialitzar-se en la cria de bestiar menut i en l'aprovisionament dels actors econòmics que controlen la comercialització de la llana, situant-se l'activitat ramadera al bell mig de la reproducció d'un bon nombre d'explotacions familiars.

Tot plegat, el mercat de la llana està en mans d'un petit grup de mercaders i paraires locals i forasters amb possibilitats d'invertir importants sumes monetàries en la compra anticipada de la matèria primera i amb la capacitat de teixir una xarxa d'aprovisionament que concentra la producció de diversos centres rurals. A més, aquests membres de l'elit local i comarcal combinen la seua acció amb els mercaders de Morella i Sant Mateu, els quals fan fluir la llana cap als tallers de la vila i satisfan també les demandes italianes, de manera que aquest mercat es converteix en una de les vies principals de penetració del capital urbà en la zona rural circumdant i de consolidació de l'estructura de poblament i la jerarquia econòmica regional.⁷⁵ Ara bé, tota la llana acumulada pels prohoms no nodreix únicament la indústria tèxtil dels centres urbans estrangers i de les comarques del nord valen-

73. Així, el 31% de la llana procedeix de l'Esglesiola, el 10% de Benassal, el 8% de Portell i el 4% d'Ares.

74. Hi ha un total de 18 venedors locals davant altres 30 de forasters.

75. Una anàlisi de les distintes vies de penetració de les influències urbanes en les zones rurals en F. GARCIA-OLIVER, «La ciutat contra el camp en la tardor medieval», *El feudalisme, comp-tat...*, 539-558.

cià, sinó que els notables locals destinen un bon nombre d'aroves a la posada en funcionament de la incipient manufactura rural.

La draperia rural

Arran de l'especialització ramadera, el comerç de la llana i el sorgiment d'una demanda de teixits per part d'amplis sectors del camperolat, al llarg del segle XIV la manufactura tèxtil coneix un fort desenvolupament a la vila de Morella i a les aldees del seu terme general.⁷⁶ La disponibilitat d'abundants matèries primeres —llana i cuir, sobretot, a més de lli i canem— permet engegar un procés de producció de draps de mitjana i baixa qualitat destinats a cobrir les demandes quotidianes de la pagesia. En conseqüència, l'estructura socioprofessional del lloc coneix l'aparició progressiva d'artesans dedicats exclusivament al treball de les fibres i la fabricació de draps, que combinen amb la gestió indirecta d'algunes parcel·les de terra i de raberes d'ovelles i cabres. Entre 1393 i 1410 hi ha la presència d'onze teixidors, set sastres i quatre paraires a Vilafranca, de manera que aproximadament el 23% de la població té un ofici relacionat amb la manufactura tèxtil.⁷⁷ Es tracta, això sí, d'oficis amb un grau d'especialització certament elevat, relacionats amb la transformació de les fibres en teixits, l'aparellament dels draps i la confecció final de les vestidures, que solen transmetre's, juntament amb les eines, dins del mateix grup familiar.⁷⁸ Tanmateix, el cicle del treball tèxtil no es redueix únicament a l'ac-

76. Malgrat que s'ocupa més de l'època moderna, vegeu J. MIRALLES, «Indústria i comerç del tèxtil a Castellfort (Els Ports)», *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo* 15, 1986, 83-87. Una aproximació a la indústria tèxtil del Maestrat en G. NAVARRO, «Manufactures i artesans del Maestrat medieval», *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo* 41-42, 1993, 73-82.

77. L'estructura socioprofessional de Vilafranca és força variada. Als artesans dedicats a la manufactura tèxtil i del cuir, cal afegir els oficis relacionats amb la metal·lúrgia, la fusta i la construcció, que representen el 12% de la població, i també els notaris i els preveres, que suposen el 6% i el 7%, respectivament. Així, doncs, el percentatge de veïns que es dediquen a activitats no agrícoles, del 48%, supera amb escreix el 32% documentat a una altra comunitat rural valenciana com Sueca —consta de 187 veïns en els anys centrals del segle XV— i, fins i tot, el 40% d'una vila com Castelló entre els segles XIV i XV, on la composició social de la població és encara més variada. A. FURIÓ, *Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana*, València, Institutio Alfons el Magnànim, 1982, 144-146; i P. VICIANO, *Regir la cosa pública. Prohoms i poder local a la vila de Castelló (segles XIV-XV)*, València, PUV, 2008, 17-23. Contràriament, l'estructura socioprofessional de Vilafranca és més semblant a la d'altres comunitats agràries provençals, com ara Oliulas —on el 30% d'un total de 110 veïns es dediquen a activitats no agrícoles—, sense arribar, això sí, a la situació descrita per a altres pobles catalans, cas d'Olot, on dels 137 veïns comptabilitzats el 1399, el 70% tenen un ofici relacionat amb la manufactura i el petit comerç de productes tèxtils i de cuir. N. COULET i L. STOUFF, *Le village de Provence au Bas Moyen Age*, Ais-de-Provença, Université de Provence, 1987, 54; X. PUIGVERT, «Control senyorial i producció de manufactures. Notes sobre la indústria olotina en els segles XIV i XV», *Vitrina* 4, 1989, 37-44.

78. El teixidor Martí de la Viuda transmet el seu ofici al seu fill Joan, com també fan el sastre Francesc Torres i el paraire Guillem Salvador vers els seus primogènits Manuel i Guillem, respectivament. A tall d'exemple, la vídua del sabater Pere Descamps deixa al seu fill Jaume «omnes formas et

tivitat d'aquests artesans qualificats, ja que les tasques de preparació prèvia de la llana i les altres fibres a ben segur que estan en mans d'altres camperols poc especialitzats, que realitzen aquests treballs de manera parcial.⁷⁹

El desenvolupament d'aquesta activitat tèxtil té lloc fonamentalment en els dos últims decennis del segle XIV, no sense l'emergència d'una sèrie de conflictes entre els més rics de la comunitat per exercir el seu monopoli en el procés productiu i en la comercialització dels draps. Com succeeix amb l'ofici de ferrer, al llarg del tres-cents el Consell municipal encarrega a algun especialista l'art de la parairia amb la finalitat de garantir un servei mínim a la comunitat i evitar els negocis especulatius, controlant també les condicions de treball i els preus.⁸⁰ Passats els anys, l'auge de la ramaderia i el desenvolupament de l'activitat manufacturera motiven l'emergència d'artesans locals i ja el 1388 les autoritats afermen el vilafranquí Joan Gomis com a paraire del lloc per un termini de vuit anys.⁸¹ Però prompte altres paraïres i mercaders qüestionen aquesta política proteccionista del Consell en defensa dels seus propis interessos i fan servir les seues influències polítiques i econòmiques per capgirar la situació.

La introducció dels draps en els circuits mercantils exigeix l'accés lliure al treball dels paraïres per fer-los aptes per a la comercialització, de manera que un bon grup de mercaders i artesans encapçalats per Berenguer Centelles —pare de Berenguer i avi d'Antoni— qüestionen el monopoli concedit a Gomis, iniciant tot un conjunt de disputes que deriven en enfrontaments i bandositats. El conflicte finalment el resolen el 1393 els jurats del lloc i els àrbitres elets per les dues parts, Joan Asensi d'Urraca, el prevere Pere Esquerdo, Nicolau Alamany i el notari Sanxo Sanç, els quals determinen la liberalització de l'ofici en el lloc i posen fi a la política proteccionista del Consell. La pressió econòmica i, sobretot, política exercida

aynes del obrador de çabateria». AHNM, núm. 70, 28 de febrer de 1403. Es tracta d'una tendència documentada en altres indrets del país, com ara Concentaina. LLIBRER, *Los orígenes de...*, 86-87.

79. De fet, en el 70% dels inventaris apareixen diverses fibres, com ara llana, lli i cànem, i nombroses eines destinades al seu tractament, cas de telers, pintes, carmenadores, cardes, agulles i tisores, testimoni del treball tèxtil domèstic a temps parcial de molts pagesos. D'altra banda, només el paraire Joan Alamany apareix una sola vegada identificat com a pentinador, prova també que aquests artesans són els encarregats de dur a terme la fase final d'aprest i acabat dels draps. Amb tot, l'especialització de les diverses fases del treball tèxtil sembla exclusiva dels centres semiurbans, cas d'Alzira i Morella, i plenament urbans. Una visió més detallada de totes aquestes qüestions en P. IRADIEL, *Evolución de la industria textil en los siglos XIII-XVI. Factores de desarrollo, organización y costes de la producción manufacturera en Cuenca*, Salamanca, Universitat de Salamanca, 1974; i també en I. MARTÍNEZ ARAQUE, *En els orígens de la indústria rural. Artesanat i manufactura a Alzira i la Ribera (segles XIII-XV)*, treball d'investigació inèdit, Universitat de València, 2008.

80. Així, el 1366 els jurats concedeixen al paraire de Morella Jaume Lembrí i al de Cantavella Cristòfor Camps el monopoli d'aparellar els draps del lloc. AHNM, núm. 14 (1366, octubre, 3). Una anàlisi més exhaustiva de la política d'incentius que duen a terme les autoritats locals amb determinats sectors industrials, especialment amb els ferrers, en V. ROYO, «Las industrias rurales en Vilafranca al final de la Edad Media», *Actas del V Simposio Internacional de Jóvenes Medievalistas*, Lorca, 2010, en premsa.

81. La referència de la concessió a Gomis en AHNM, núm. 59, 27 de novembre de 1391.

pels Centelles i els seus «parents, amics e valedors» permet el canvi en l'ordenament jurídic municipal i aconsegueix afavorir el desenvolupament d'una producció destinada al mercat, controlada ara pels veïns rebels.⁸²

Propietaris de grans ramats i principals compradors de llana, alguns mercaders i paraires comencen a exercir un fort control sobre tot el procés productiu i proporcionen la matèria primera a un bon nombre de pagesos i altres artesans poc qualificats perquè apliquen les primeres fases de tractament de les fibres.⁸³ Només un any després de la finalització del conflicte i del monopoli municipal, Berenguer Centelles, menor, inicia la seua activitat en el mercat de teixits i el 1394 ven a un veí de l'Esglesiola certa quantitat de llana per 90 s.⁸⁴ L'agost de 1395 són els mercaders de Catí Pons i Gonçal Soler qui reconeixen deure-li 627 s. en concepte de llana i ja el 1397 Centelles ven una altra partida a Joan Arahuet per 50 s.⁸⁵ El seu fill Antoni també participa activament en la distribució de llana ja treballada durant aquests anys i el mateix dia que el seu pare tanca l'acord amb els mercaders catinencs ell els ven un drap per valor de 126 s., mentre que el desembre de 1394 un veí d'Albocàsser reconeix deure-li 60 s. *ratione filate*.⁸⁶

Durant aquests anys també inicia la seua activitat al lloc en relació a la manufactura tèxtil el paraire de Mirambell Guillem Salvador. El seu itinerari en aquest tipus de transaccions il·lustra a la perfecció l'ascens d'aquests artesans en el món rural i la seua influència en els processos de distribució de la matèria primera i de producció manufacturera. Malgrat ser foraster, la seua presència a Vilafranca és quasi permanent i, a més, esdevé el principal distribuïdor de llana de la comunitat, ja que entre 1395 i 1397 realitza un total de deu vendes a la menuda que assoleixen els 1.186 s.⁸⁷ Però ara els contractes no prenen la forma de compres anticipades, sinó que els compradors reconeixen deure-li una determinada quantitat de diners per raó de *pretii lane*, aspecte que fa pensar que el paraire cedeix la llana a altres artesans perquè la treballen i li la tornen després, una vegada fets els primers tractaments de les fibres.⁸⁸ A més, mitjançant aquestes operacions Salva-

82. La sentència dels àrbitres en AHNM, núm. 68, 13 de setembre de 1393. Vegeu amb més deteniment el seguiment del conflicte en C. RABASSA, «La manufactura tèxtil en l'àmbit rural dels Ports de Morella (segles XIV-XV)», *Millars* 29, 2006, 151-173.

83. Un comportament semblant al que efectuen els paraires-mercaders a altres viles del país, com ara Cocentaina. LLIBRER, *Los orígenes de...*, 107. És també molt semblant el cas dels ramaders comerciants de Mallorca. M. DEYÀ, *La manufactura de la lana en la Mallorca del siglo XV*, Palma de Mallorca, El Tall, 1997.

84. AHNM, núm. 69, 23 de setembre de 1394.

85. AHNM, núm. 71, 31 d'agost de 1395; i núm. 74, 3 de gener de 1397.

86. AHNM, núm. 71, 30 de desembre de 1394 i 31 d'agost de 1395. Més endavant, Antoni continua amb l'activitat en el comerç de fibres tèxtils i draps, ja que el 1402 un carreter de Portell reconeix deure-li 312 s. per certa quantitat de llana, mentre que el 1404 Guillem Centelles li deu 30 s. i Pasqual Colom altres 26 s., 8 d. per aquesta mateixa raó. AHNM, núm. 107, 21 de gener de 1403; i núm. 79, 3 de febrer de 1404.

87. Encara que els preus de les distintes operacions oscil·len entre els 30 i els 238 s.

88. Aquest pot ser el cas dels teixidors Esteve Barraxina i Francesc Calbó, els quals el novembre de 1397 reconeixen deure-li 12 arroves de llana que, diuen, han rebut *plano amore* i

dor ordeix una xarxa de distribució de matèria primera no sols amb veïns de Vilafranca, sinó també amb mercaders de Catí, un notari de l'Esglesiola i un altre veí de Benassal que, a banda de la llana, li permet col·locar altres mercaderies com cereals i bestiar menut.⁸⁹

Realitzats els primers treballs sobre les fibres, segurament els draps tornen a mans dels paraires amb un nivell més alt de capitalització i dels mercaders. Els primers s'encarreguen ells mateixos d'efectuar les tasques finals d'aprest i acabat, mentre que els segons les encomanen a altres artesans especialitzats. El seu paper, doncs, és fonamental a l'hora d'articular el procés productiu, ja que fan d'intermediaris entre els diversos menestrals i coordinen les distintes fases de treball dels teixits.⁹⁰ En conseqüència, els artesans més modestos depenen de la seua intermediació per poder desenvolupar la seua tasca, com és el cas de Miquel Salvador. L'abril de 1407 aquest paraire compra un tirador a l'antic artesà promocionat per les autoritats locals, Joan Gomis, per 44 s. —el preu indica també la modèstia de la instal·lació— i a partir d'aquest moment diversos mercaders li proporcionen draps per treballar-los.⁹¹ Així, entre 1408 i 1409 reconeix deure un total de 414 s. a Antoni Centelles, Miquel Esquerdo i Pere Brusca *ratione cuiusdam panni nigri parati*.⁹²

Després d'efectuar les tasques encomanades, aquests artesans més modestos deuen tornar els draps als propietaris, mercaders i paraires més ben situats que, en última instància, comercialitzen les peces dins i fora de la comunitat. El 1395 el paraire Joan Alamany ven als mercaders de Catí Gonçal i Pons Soler un drap per 74 s. i el 1407 Pere Coll i la seua dona Falcona reconeixen deure 247 s. i mig a

que es comprometen a tornar abans de la propera festa de Carnestoltes. AHNM, núm. 74, 11 de novembre de 1397.

89. Salvador tanca quatre vendes de llana amb els vilafranquins Domingo Ubac, Ferran Llopis, Maria Bonet i el seu fill Miquel Duerta, i Esteve Barraxina i Francesc Calbó; altres tres amb els catinencs Bernat Figuerola, Gonçal i Pons Soler; una altra amb el notari de l'Esglesiola Andreu Navarro i altra amb el veí de Benassal Alfons Doso. L'operació més il·lustrativa és la que realitza el 1397, quan Pons i Gonçal Soler reconeixen deure-li 238 s., 6 d. per certa quantitat de llana, alguns caps de bestiar menut i certa quantitat de forment. AHNM, núm. 73, 18 de gener de 1395.

90. Els mercaders, fins i tot, poden vendre el pastell per al tint dels draps als paraires, matèria que aconsegueixen arran del seu contacte amb els mercaders italians i el comerç de la llana. Per exemple, el 1374 el paraire de Morella Tomàs Fortunyo reconeix deure 2.100 s. al mercader també de Morella Llorenç Ciutadella per les dotze càrregues de pastell que li ha comprat, amb un preu de 175 s. per càrrega. C. RABASSA, «Funcions econòmiques del port de Peníscola durant la Baixa Edat Mitjana», *XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, València, Universitat de València, II, 1.269-1.291, especialment 1.281.

91. La compra del tirador en AHNM, núm. 84, 1 d'abril de 1407.

92. AHNM, núm. 85, 19 de gener de 1408 i 29 de gener de 1408; i núm. 86, 7 de novembre de 1409. Resulta també il·lustrativa l'actuació de Guillem Salvador per observar les xarxes de dependència que s'estableixen entre uns artesans més potents i altres més modestos, ja que el setembre de 1402 el també paraire Joan Gomis li ha de vendre una pensió censal de set quartals de forment a causa d'un deute anterior de 90 s. per raó d'uns draps. AHNM, núm. 77, 22 de setembre de 1402.

María Merles, vídua de Berenguer Centelles, per *duorum pannorum*.⁹³ De la mateixa manera, el 1396 el mercader Domingo Vaselga, encara veí de l'Esglesiola —s'aveïna a Vilafranca el 1401— deixa en comanda diversos draps a Miquel Rie-llo perquè els comercialitze i, finalment, l'agost d'aquest any el veí de Vilafranca aconseguix col·locar-los a dos musulmans, Alí, alamí del castell de Castro, i Abdal·là Albo, veí de la Vall d'Uixò, per valor de 400 s., testimoni dels múltiples negocis que Vaselga du a terme per la muntanya de Terol i les comarques de la Plana de Castelló.⁹⁴

Tot plegat, sembla que el que apareix com un reconeixement de deute per la compra de draps per part d'alguns paraires és en realitat una garantia en favor del propietari del teixit per si l'artesà no realitza bé el seu treball i fa malbé la peça, hipòtesi que ajudaria a entendre l'endeutament de determinats paraires vers altres artesans i mercaders.⁹⁵ S'articulava llavors un vertader sistema de treball a domicili on mercaders i paraires utilitzen el treball de diversos menestrals per vertebrar tot el procés productiu sense perdre'n el control.⁹⁶ L'estructura socioprofessional del lloc ho permet perquè, arran de l'especialització ramadera i el sorgiment d'una demanda de draps de baixa i mitjana qualitat per part d'amplis sectors de la pagesia, s'instal·len a Vilafranca un bon nombre d'artesans especialitzats, mentre que molts altres pagesos-ramaders es dediquen a temps parcial al treball de les fibres a causa de l'abundància de matèria primera, amb la finalitat de completar els ingressos domèstics. El paper dels notables locals consisteix a connectar i coordinar les diverses fases de treball de l'atomitzat procés de producció i, així, engagar la incipient draperia rural. Els prohoms són grans propietaris de ramat i, per tant, disposen de quantitats ingents de llana que, a banda de la comercialització vers els mercaders morellans o italians, distribueixen entre diversos veïns perquè la treballen.

D'una banda, els mercaders solen proporcionar la matèria primera a paraires amb poca capacitat d'inversió que coordinen el procés de producció dels teixits al llarg de totes les fases fins que, finalment, arriben a les seues mans per realitzar els últims treballs —aquells que requereixen també una major especialització— i tornar el drap ja rematat al mercader, el qual el posa en circulació en el mercat local i comarcal. De manera semblant actuen altres paraires amb un nivell de capitalització més elevat. Ells mateixos proporcionen les fibres a altres artesans i pagesos que treballen a temps parcial per posar en marxa el procés productiu fins que recuperen la inversió feta en les diverses fases amb la venda última del drap. S'estructura, doncs, una organització del treball tèxtil que, en bona mesura, està sota els dissenys d'un reduït grup de prohoms i que contribueix a consolidar els

93. Aquests últims, fins i tot vendran a la vídua una pensió censal de dues faneques de forment per 100 s. per reduir el cost de l'operació. AHNM, núm. 71, 31 d'agost de 1395; núm. 76, 26 d'octubre de 1401; i núm. 84, 11 de març de 1407.

94. AHNM, núm. 73, 22 d'agost de 1396.

95. RABASSA, «La manufactura tèxtil...», 162.

96. Vegeu una anàlisi més detallada d'aquest sistema en P. IRADIEL, «Estructuras agrarias y modelos de organización industrial precapitalista en Castilla», *Studia Historica* 1, 1983, 87-112.

ressorts de diferenciació interna establerts a partir de la propietat de grans ramats i la participació en el mercat regional i internacional de la llana.

Conclusió

Al tombant del segle XIV, l'especialització ramadera i el comerç de la llana es converteixen en el tret distintiu dels pobles del nord valencià. La dedicació pecuària determina profundament el caràcter de la petita explotació camperola i, en conseqüència, apareixen moltes famílies de pagesos del sector mitjà de la comunitat amb un patrimoni territorial més bé modest i especialitzades en el manteniment de nombroses rabetes pròpies i altres cedides a través dels contractes de mitgeria. La gestió d'aquests ramats els permet sustentar l'empresa domèstica, a més de complementar la seua alimentació, abastir-se de matèries primeres i obtenir, fins i tot, excedents de formatge, llet, carn, cuir i llana que poden vendre a altres veïns mitjançant petites transaccions i diversificar, així, els ingressos familiars.

Els grans ramats, però, estan en mans d'un substrat de prohoms superiors en riquesa a la resta de veïns que al llarg de les dues últimes dècades del segle XIV s'immisceixen plenament en el negoci ramader. A ben segur que abans ja hi havia un grup de veïns acomodats que sobresortien de la resta gràcies a la possessió de grans patrimonis agropecuaris i la seua participació en el comerç de la llana, però els seus perfils apareixen més nítidament en les últimes dècades del tres-cents, tot just a partir de la major presència de mercaders estrangers al nord valencià. En aquest context, la possessió de ramat esdevé un símbol d'abundància i de prestigi, i la comercialització de la llana es converteix en una de les principals fonts d'ingressos de les elits rurals. És cert que els prohoms posseeixen importants patrimonis territorials i que el comerç dels excedents agraris i les inversions en el mercat del crèdit esdevenen pilars fonamentals de les seues diversificades economies, però allò que els atorga major riquesa i prestigi és el comerç de la llana. Mercaders, notaris, paraires i pagesos benestants esdevenen autèntics ramaders comerciants que estenen el seu domini per tots els sectors relacionats amb l'activitat pecuària, des de la propietat i la circulació de les cabanes ramaderes, l'obtenció i la distribució de la matèria primera fins el control del procés de producció dels teixits.

Així, doncs, Vilafranca esdevé un centre de producció de draps de mitjana i baixa qualitat destinats a cobrir la demanda local. De la mateixa manera, també es converteix en una plaça de concentració i redistribució dels ramats vers les comunitats veïnes, al mateix temps que concentra la producció llanera d'aquests centres menors i la dirigeix posteriorment a Morella, Sant Mateu i les naus noliejades pels italians. Els notables locals, doncs, participen activament en l'articulació d'un mercat regional que controlen mitjançant les seues inversions en el mercat del crèdit, en el comerç dels excedents agraris i, sobretot, en el negoci ramader. Els prohoms tenen la capacitat d'invertir grans quantitats de diners en l'adquisició de llana i de teixir amb els mercaders de les dues viles i els altres estrangers una

intensa xarxa de contactes i de circulació de mercaderies que reforça la integració econòmica regional i que, en última instància, possibilita la introducció de les comarques del nord valencià en els circuits mercantils internacionals.

Amb tot, el mercat de la llana i la comercialització de draps esdevenen negocis fortament especulatius que atrauen les inversions de paraires i mercaders locals i també de la vila de Morella, convertint-se en un dels mecanismes principals de penetració del capital urbà en la zona rural circumdant. En efecte, els notables locals troben una forta competència en els mercaders i els burgesos de Morella, amb un major capacitat d'inversió. Els negocis més profitosos —com ara el domini útil dels molins del terme, l'arrendament de les rendes de la batlia reial, l'abastiment de forment i de diners a les universitats de la comarca els anys de carestia— estan en mans d'inversors forasters, procedents del centre urbà, que estenen els seus tentacles per tot l'espai comarcal i tenen una capacitat major per concentrar grans partides de llana de la zona rural circumdant. D'aquesta manera, la matèria primera circula des de les raberes establades en les comunitats rurals cap als obradors de la vila i el port de Peníscola per ser embarcada cap a Itàlia a través de l'acció d'aquests membres de l'elit local i comarcal que, així, contribueixen a consolidar la jerarquia de l'espai rural al voltant dels centres urbans, manufacturadors i comercials.

La instal·lació de les companyies italianes es fa sobre aquesta estructura del mercat regional i aprofita tots els seus mecanismes per introduir la llana en els fluxos del comerç internacional. A canvi, les inversions del capital estranger possibiliten la transferència de noves pràctiques ramaderes i mercantils i, sobretot, ofereixen als prohoms locals unes possibilitats d'enriquiment desconegudes fins el moment. Es tracta, això sí, d'una situació que sofreix una profunda transformació arran de la recessió econòmica i demogràfica que viu el nord valencià des de la segona meitat del segle XIV, de les conseqüències de la guerra civil de l'Interregne i, sobretot, del progressiu abandonament per part dels mercaders italians dels seus negocis als Ports i el Maestrat al llarg de les primeres dècades del segle XV.

D'una banda, des dels anys setanta del tres-cents, el fenomen de consolidació de les elits rurals és paral·lel a l'inici d'un procés d'inestabilitat econòmica i de recessió demogràfica que progressivament buida les comarques septentrionals valencianes a causa d'una successió de caresties i brots periòdics de pesta. Així, doncs, mentre molts pagesos mitjans i modestos canvien de residència constantment, proven fortuna en quasi tots els pobles de la comarca i, en última instància, emigren cap a les terres del sud a la recerca de noves oportunitats, al capdavant de la comunitat es consolida un substrat de llauradors benestants, grans propietaris de ramat, mercaders i paraires que aconsegueixen eixamplar cada vegada més les diferències respecte a la massa camperola a l'interior de la comunitat i assoleixen una major presència i influència en el mercat local i comarcal. En conseqüència, arran d'aquesta inestabilitat demogràfica i de la successió de caresties l'economia dels Ports i el Maestrat entra en una fase de recessió que només se superarà amb la represa de mitjan segle XVI.

De l'altra, la guerra civil originada després de la mort de Martí l'Humà sense descendència directa desestabilitza encara més la situació a la comarca dels Ports. Davant del conflicte successori, els integrants de l'elit rural que fins el moment s'havien oposat a la vila de Morella a través de la via judicial, ara prenen les armes i es posen del costat de Jaume d'Urgell. L'enfrontament armat no s'allarga ni un any, però la guerra té unes conseqüències força profundes. L'alcaid del castell de Morella imposa a les aldees rebels una forta multa econòmica que enfonsa les finances municipals de cadascun dels llocs i, el que és més important, decreta el foragitament de determinats personatges residents als pobles que han encapçalat la lluita contra la vila, és a dir, els més rics i, per tant, els més poderosos. La derrota de les aldees és, doncs, la derrota dels seus dirigents i són ells els que suporten les represàlies més dures dels vencedors. Els efectes de la guerra intensifiquen el procés de dominació de la vila de Morella respecte l'espai rural circumdant i açò repercuteix en les estratègies econòmiques, socials i polítiques dels prohoms dels pobles. Alguns han d'emigrar, altres aconsegueixen romandre, però veuen com els mercaders italians a poc a poc abandonen la comarca i, amb ells, els negocis que els han permès enriquir-se, perpetuar-se al capdavant de les comunitats i consolidar la jerarquia social, política i econòmica.

Finalment, la inestabilitat demogràfica, política i econòmica d'aquests anys, la dissolució de la companyia Datini i, sobretot, l'obertura de nous mercats motiven el progressiu abandonament per part dels italians dels seus negocis al nord valencià. Després de la mort sense descendència directa del mercader florentí Francesco di Marco Datini el 1410, es dissol l'empresa mercantil més dinàmica instal·lada als Ports i al Maestrat i amb ella marxen també els factors que des de l'última dècada del segle XIV havien dinamitzat l'especialització ramadera i el comerç de la llana al nord valencià. A més, durant aquests anys l'obertura de noves rutes comercials permet als italians estendre els seus negocis a Castella, on obtenen una llana de millor qualitat i on aconsegueixen dur a terme la seua activitat sense les dificultats plantejades per les oligarquies locals a la Corona d'Aragó.

Amb tot, a partir de les primeres dècades del segle XV, l'especialització ramadera, la comercialització de la llana i la manufactura tèxtil no desapareixen del nord valencià, sinó que, ben al contrari, continuen particularitzant les estratègies econòmiques de la petita empresa domèstica i, sobretot, se situen a la base de la fortuna de les elits rurals. Ara bé, amb l'abandonament dels negocis per part dels mercaders italians es tanquen també les portes al comerç internacional. Tot plegat, el propi desenvolupament intern del segle XIV i les primeres dècades del XV no ha estat suficient per crear unes bases sòlides i competitives sobre les quals sustentar l'edifici econòmic regional i garantir la seua integració en els processos mercantils internacionals més enllà de la presència i l'activitat de factors estrangers.

